

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav románských studií

Filologie - Španělština

Kateřina Čečilová

Charakteristika současné aragonštiny

(Characterization of contemporary Aragonese)

Vedoucí práce: prof. PhDr. Bohumil Zavadil, CSc.

Diplomová práce

2007

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla všechny využití prameny a literaturu.

Kateřina Čečilová

Obsah

1. Sociolingvistika a její základní pojmy	1
1.1. Jazykový útvar	1
1.2. Dialekt a jazyk	1
1.2.1. Dialekt	3
1.2.1.1. Etymologie slova	3
1.2.1.2. Dělení dialektů	3
1.2.1.3. Různé definice a interpretace	3
1.2.2. Jazyk	5
1.2.2.1. Definice a interpretace	5
1.2.2.2. Jazyk versus dialekt	7
1.2.2.3. Sporná kritéria	9
1.2.2.4. Aplikace na aragonštinu	10
2. Jazyková situace aragonštiny v minulosti a dnes	12
2.1. Aragonština: dialekt kastilštiny?	12
2.2. Aragonština: samostatný jazykový útvar?	13
2.3. Legislativní situace aragonštiny	15
2.4. Počet mluvčích	17
2.5. Oblasti konzervace	19
2.6. Dialektální členění	21
2.6.1. Ukázka rozdílů mezi dialekty	22
2.7. Povědomí mluvčích	23
2.8. Míra institucionalizace	24
2.9. Důležité práce věnované problematice aragonštiny	26
3. Historické východisko	28
3.1. Období před příchodem Římanů	28
3.2. Latina TARRACONENSIS	29
3.3. Aragonská románština	31
3.3.1. Úloha mozarabštiny	32
3.4. Období křesťanských království	33
3.4.1. Úloha katalánštiny	34
3.4.2. Úloha okcitanštiny	35

3.5. Ústup aragonštiny	36
3.6. Středověké písemnictví v aragonštině	37
3.7. Hláskové změny	40
3.7.1. Přízvučné vokály	40
3.7.2. Nepřízvučné vokály	41
3.7.3. Další vokalické tendence	41
3.7.4. Konsonanty	42
4. Charakteristika spisovné normy současné aragonštiny v konfrontaci se španělštinou	44
4.1. Náčrt procesu	44
4.2. Umělost standardní varianty	45
4.2.1. Quechua	47
4.2.2. Euskera batua	47
4.2.3. Fabla aragonesa	48
4.3. Ortografie	49
4.4. Morfologie	50
4.4.1. Člen	50
4.4.2. Rod	51
4.4.3. Plurál	51
4.4.4. Zájmena	51
4.4.5. Sloveso SER	52
4.4.6. Sloveso ABER „HABER“	53
4.4.7. Konjugace	54
4.4.7.1. Indikativ přítomnosti	54
4.4.7.2. Imperfektum	54
4.4.7.3. Pretérito indefinido	55
4.4.7.4. Kondicionál	56
4.4.8. Participium a gerundium	57
4.4.9. Složené časy	57
4.5. Syntax	57
4.5.1. Přivlastňovací zájmena	58
4.5.2. Akuzativ + dativ	58
4.5.3. Dělivý člen	58
4.5.4. Konkordance podmětu s předmětem	59

4.6. Lexikum	59
4.6.1. Basko-pyrenejské a keltské výpůjčky	59
4.6.2. Výpůjčky z latiny	59
4.6.3. Ostatní výpůjčky	60
5. Vztah spisovné normy k živým dialektům	61
5.1. Stručná charakteristika dialektálních variant	61
5.1.1. Ansotano	61
5.1.2. Belsetán	62
5.1.3. Benasqués	63
5.1.4. Cheso	64
5.1.5. Chistabín	65
5.1.6. Tensino	65
5.2. Promítnutí dialektálních variant do spisovné normy	66
6. Resúmen	71
English summary	75
7. Aragonsko – španělský slovníček	76
Bibliografie	79
Knižní prameny	79
Časopisové prameny	81
Internetové prameny	82
Příloha	83
Ukázka literárního textu ve spisovné aragonštině	

1. Sociolingvistika a její základní pojmy

1.1. Jazykový útvar

Jazykový útvar je, podle mého názoru, v sociolingvistice více než vhodný termín, v současné době hojně využívaný. Tímto výstižným a zároveň neutrálním termínem totiž můžeme označit jakýkoliv jazykový útvar z glotologického hlediska (tedy jako systém sloužící ke komunikaci svých uživatelů) i sociolingvistického hlediska (bez ohledu na politiku, kodifikaci, prestiž), čímž se vyhneme tolik rozporuplnému sociolingvistickému zařazení „dialekt“ nebo „jazyk“. Jak bude řeč v následující kapitole, představují pojmy „dialekt“ a „jazyk“ v sociolingvistice značné dilema, a proto i já budu v této diplomové práci hojně využívat termínu „jazykový útvar“, právě pro determinaci systému, o kterém celá diplomová práce pojednává: aragonštiny.

1.2. Dialekt a jazyk

Pojmy „jazyk“ a „dialekt“ jsou odjakživa předmětem neustálé diskuze. Neexistují totiž jasná a všemi lingvisty akceptovaná kritéria těchto pojmů a je také předmětem sporu, zda by se mělo na problematiku nahlížet ze striktně lingvistického hlediska, nebo mít na paměti též extralingvistické faktory, čímž bychom se pohybovali již v sociolingvistické rovině. Zatímco například v definici fonému se názory téměř neliší, ohledně definice jazyka a dialektu existuje celá řada rozličných teorií, které si nezřídka protirečí. Podle mého pozorování má v podstatě každý odborník na poli lingvistiky (Alvar, Fischman, Coseriu, Lapesa aj.) buď svou vlastní definici, případně se od jiných liší nuancemi, není tedy žádná teorie všeobecně platná.

Za zdroj stálé polemiky osobně považuji především neuspokojivě zodpovězenou otázku na to, zda „jazyk“ a „dialekt“ definovat ze striktně lingvistického (interního či glotologického) hlediska, nebo se opírat též o sociolingvistiku, a pokud ano, tak které externí vlastnosti systému vybrat jako vhodné pro rozlišení mezi dialektem a jazykem (politika, literatura, standardizace aj.).

Ze striktně lingvistického hlediska je každý jazykový útvar dialektem (systém isoglos), avšak tento systém isoglos se může nazývat též „jazyk“, jak potvrzuje Eugenio Coseriu: „*lengua se llama, o se puede llamar, cualquier sistema de isoglosas.*“¹

To povrzuje Sara Bolaño: „La autonomía de una lengua es una cuestión histórica, social, política y hasta económica, y desde el punto de vista estrictamente lingüístico es casi imposible determinar fronteras entre lenguas y dialectos“. ²

Eugenio Coseriu též rozlišuje mezi: lengua en sentido general („Sistema de isoglosas comprobadas en una actividad lingüística completa, es decir, que consiente el habla y la comprensión de varios individuos de acuerdo con una tradición históricamente común“) a lengua funcional („Sistema lingüístico unitario desde los tres puntos de vista, es decir, una lengua sintópica, sinstrática y sinfásica, esto es, una unidad sintópica tomada en un solo nivel y en un solo estilo de lengua“). ³

Je nesporné, že z hlediska účelu komunikace jsou si všechny jazykové systémy rovny, neboť není primitivních (nedokonalých), ani vyspělých (dokonalých) jazyků. Jazyk je nástroj a pokud splňuje svůj hlavní účel, jímž je komunikace, je zároveň dokonalým systémem. Jazyk je však sám o sobě abstraktním pojmem. Neexistuje sám od sebe, k tomu, aby existoval, je zapotřebí mluvčích, kteří jej budou užívat. Je tedy v nezbytném kontaktu se společností, která na něj působí. V různých společenstvích nabývají jazykové systémy nových hodnot (vytvoření spisovné normy, uznání úřednosti apod.), je tedy podle mého názoru zjevné, že extralingvistické faktory zde musí hrát velmi důležitou úlohu. Souhlasím s tím, že jsou si všechny jazykové útvary (s výjimkou pidžinovaných dialektů) z glotologického hlediska rovny, v sociálním kontextu však zároveň některé disponují vlastnostmi, které ostatní nemají a tím mezi nimi vzniká přirozená hierarchie.

Neboť definicí pojmů „dialekt“ a „jazyk“ je nesčetné množství, budu se v následující kapitole a zároveň v celé práci řídit pojetím Manuela Alvara, které je z mého pohledu nejsrozumitelnější a nejuznávanější (shoduje se s definicemi Královské akademie), přičemž budu mít samozřejmě na paměti též stanoviska ostatních významných lingvistů.

1.2.1. Dialekt

1.2.1.1. Etymologie slova

Slovo dialekt pochází z latinského DIALECTUS, a to z řeckého ΔΙΑΛΕΚΤΟΣ /διᾱλεκτος/, v překladu „způsob mluvy.“⁴

1.2.1.2. Dělení dialektů

Ve většině sociolingvistických pracích je dialekt charakterizován ze dvou úhlů:

- synchronický
- diachronický

Ze synchronického hlediska se dialekty tradičně rozlišují na:

- **diatopické** - někdy též geolekty, horizontální poloha dialektu. Jedná se o jazykový útvar, užívaný mluvčími v určité geografické oblasti, jejímiž hranicemi jsou isoglosy. Zabývá se jím dialektologie, někdy geolingvistika.
- **diastratické** - sociolekty, vertikální poloha dialektu. Souvisí se skutečností, že každá lidská společnost je sociálně rozvrstvena, a to ve smyslu zařazení do sociálních skupin (vyšší a střední třída, dělnictvo atd.) nebo jednotlivých mluvčích (pohlaví, věk atd.) Zabývá se jím sociolingvistika.
- **diafázické** - funkční styly (od formálního přes argot) jednotlivých mluvčích. Zabývá se jím stylistika.

Z diachronického hlediska se dialekty rozlišují na:

- dialekty historické (např. aragonština, asturština)
- dialekty novátorské (např. dialekty španělštiny na jihu poloostrova – andaluský, murcijský, extremadurský aj.), ty ale spadají zároveň pod synchronické diatopické hledisko.

1.2.1.3. Různé definice a interpretace

Ve slovníku Královské akademie (v textu dále jen RAE) se objevuje následující definice dialektu:

1.m. Ling. Sistema lingüístico considerado con relación al grupo de los varios derivados de un tronco común. *El español es uno de los dialectos nacidos del latín.*

2.m. Ling. Sistema lingüístico derivado de otro, normalmente con una concreta limitación geográfica, pero sin diferenciación suficiente frente a otros de origen común.

3.m. Ling. Estructura lingüística, simultánea a otra, que no alcanza la categoría social de lengua.

5

Ad.1:

Interpretuji jako výklad diachronického hlediska: jestliže španělština je jedním z dialektů, vznikuvších z latiny, pak všechny románské jazyky mají dialektální charakter, včetně aragonštiny a asturštiny. Jak poukazuje Manuel Alvar ⁶, pokud má být tato definice upřesněna, musíme mít na zřeteli nejen lingvistický, ale též extralingvistický faktor. Za diachronický extralingvistický faktor považuje Alvar politickou historii. Z čistě externích důvodů se v historii některé z dialektů, které se odštěpily ze společného jazykového základu (v případě románských jazyků z latiny) nadřadily jiným (případ kastilštiny vůči aragonštině a asturštině), nebo dokonce způsobily jejich zánik (případ mozarabštiny či dialektu riojánského). V dominujícím dialektu se hojně pěstuje literatura a slouží též jako vyjadřovací prostředek děl vysoké estetické hodnoty, zatímco ostatní dialekty „caen en modesto localismo.“ ⁷

Některé dialekty, odštěpené ze stejného jazykového základu, měly tedy větší štěstí a transformovaly se v jazyky (španělština, italština, francouzština aj.), zatímco jiné byly odsunuty v podobě regionálních útvarů, ačkoliv pěstují svou literaturu, většinou skromnou (sicilština, gaskoňština, aragonština, asturština aj.).

Tyto regionální útvary pak procházejí stádiem eroze a fragmentace, která má ve francouzštině název „patois“, přeložitelný do španělštiny jako „habla local“.

Ad.2:

Jak poznamenává Alvar ⁸, vlastností dialektu je jeho nízká diferenciacce vůči ostatním stejného původu a připomíná, že v počátečním stadiu byly primitivní kastilština, aragonština a asturština jen dialekty latiny, stejně jako jsou dnes murcijský či andaluský dialekt dialekty španělštiny. Připojuji, že si byly do V. století všechny dialekty latiny víceméně srozumitelné.

Dnešní španělština disponuje těmito dialekty:

- severní: např. kantabrijský
- jižní: extremeňský, murcijský, andaluský
- kanárský
- valencijský, tzv. „churro“
- ceutský a melillský

Mluvit o variantách americké španělštiny jako o dialektech je sporné, raději použiji výraz „modalita“, např. kubánská, mexická, ekvádorská...

Podle naprosto stejného vzorce můžeme rozdělit do skupin i dialekty aragonštiny (viz. kapitola 2.7. „Dialektální členění“).

Alvar poznamenává ⁹, že rozhodujícím faktorem pro dialekty je teritoriální segmentace. Uvádí, že ze striktně lingvistického hlediska znamená dialekt diferenciaci a geografie je jen určité zkonkrétnění, v němž se odehrávají lingvistické děje, stejně jako chronologie určuje jeho vlastní hranice.

Považují též za důležitý názor Juana Zamory Munné, kterým je možno interpretovat jazyk jako supradialekt:

Esencialmente, entonces, las lenguas se distinguen unas de otras atendiendo a sus estructuras profundas. Los dialectos de una misma lengua tienen estructuras profundas idénticas, o casi idénticas, y se diferencian en el léxico y en las estructuras de superficie. ¹⁰

Dialecto es, entonces, la forma históricamente determinada de la lengua de un grupo que ocupa un espacio geográficamente definible. En este sentido no puede establecerse una distinción entre hablantes de lengua frente a hablantes de dialecto. Todo el mundo habla algún dialecto, y una lengua no es más que la suma de sus dialectos.“ ¹¹

Ad.3:

Jazykové útvary, které nesplňují podmínky pro zařazení do kategorie „jazyk“, bude řeč následně v kapitole 1.2.2. „Jazyk“.

1.2.2. Jazyk

1.2.2.1. Definice a interpretace

Podle definice Manuela Alvara je jazyk: „Un sistema lingüístico caracterizado por su fuerte diferenciación, por poseer un alto grado de nivelación, por ser vehículo de una importante tradición literaria y, en ocasiones, por haberse impuesto a sistemas lingüísticos del mismo origen.“ ¹²

– **stupeň nivelizace** (el grado de nivelación): je nutný, aby jazyk vykazoval koherentní strukturu, kterou musí mít jazykový prostředek početné komunity.

Zároveň však, jak uvádí Alvar, aby jazykový útvar dosáhl statusu jazyka, nemusí splňovat všechna kritéria. Alvar poukazuje na to, že například rétorománština či rumunština nemají tak silnou kohezi jako španělština či francouzština, zato však splňují jiná kritéria.

- **nástroj významné literární tradice** (vehículo de una importante tradición literaria): určuje rozdíl mezi dialekty stejného původu, z nichž jeden měl příznivější osud než druhý. Alvar se zmiňuje, že ve středověku měly např. aragonština, anglo-normandština či sicilština bohatší písemnictví, avšak tuto literární tradici si neudržely a rezignovaly ve prospěch francouzštiny, kastilštiny a toskánštiny (dialekt, který se stal základem moderní italštiny).
- **skutečnost, že se nadřadily jazykovým systémům stejného původu** (por haberse impueto a sistemas lingüísticos del mismo origen): podle Alvara slouží tato skutečnost nejen k vymezení konceptu jazyka, ale také k objasnění protikladů v definici dialektu. Již jsem se zmínila, že se kastilština ve středověku nadřadila aragonštině, asturštině i katalánštině a způsobila zánik mozarabštiny a dialektu riojánského.
- Připojuji zde faktor politický, který Alvar zmiňuje v definici dialektu, avšak nezařadil jej do své definice jazyka.

William Stewart ¹³ navrhl čtyři odlišná kritéria, která by měla jasně určit, kdy je možno jazykový útvar považovat za jazyk.

- 1) **Standardizace:** náležitá kodifikace v podobě pravopisu, gramatiky a slovníku a následné přijetí těchto norem ze strany členů jazykové komunity.
- 2) **Autonomie:** útvar je jazykem, pokud je nezávislý. Dialekty vždy závisí na jazyku (vždy mluvíme o „dialecto de“), jazyk nezávisí na ničem.
- 3) **Historičnost:** je spojená s literární tradicí.
- 4) **Vitalita:** zda se skutečně danou variantou mluví.

Fernando Lázaro Carreter, mj. rodák ze Zaragozy, dokonce zahrnuje pod pojmem „silná diferenciace“ demografická měřítko typu počet mluvčích či rozlehlost území: „Basta con que la lengua esté fuertemente diferenciada (por el número de hablantes, por la extensión de su dominio, por su cultivo literario, etc.) para que podamos designarla como idioma: *idioma catalán, gallego, provenzal.*“ ¹⁴

Sám Lázaro Carreter už ale neuvádí, kolik musí mít daný jazykový útvar uživatelů, aby mohl být považován za jazyk, ani jak rozlehlé má být jeho území.

Demografická kritéria považuji za nesprávnou volbu, protože pokud bychom stanovili hranici např. 100.000 mluvčích (toto číslo je všeobecně považováno za hranici zaručující přirozené přežití jazykového útvaru), statusu jazyka by pozbyla rétorománština, jeden z úředních jazyků ve Švýcarsku, kterou mluví asi 50.000 osob

v nevelikém švýcarském kantonu Graubünden a v několika dalších malých oblastech v Itálii a Francii, faerština, úřední jazyk 60.000 obyvatel na Faerských ostrovech, nepřesahujících 1.400 km², nebo marshallština, vedle angličtiny úřední jazyk na Marshallových ostrovech s rozlohou pouhých 181 m² a 50.000 obyvateli.

Z mého pohledu tedy demografická měřítka nejsou relevantní.

1.2.2.2. Jazyk versus dialekt

Je tedy možné potvrdit, co jsem napsala v úvodu k tématice a to, že pro odlišení jazyka a dialektu neexistuje kritérium, které by bylo v zásadě akceptováno všemi lingvisty či filology, a nejen to, rozličné teorie, které máme k dispozici, jsou nezřídka protichůdné, jak je možné si všimnout z výše uvedených definicí.

Zatímco někteří lingvisté se uchylují ke striktně lingvistickým faktorům, většina ostatních lingvistů považuje za nezbytné řešit problém ze sociolingvistického hlediska, jako např. Manuel Alvar či Eugenio Coseriu.

Moreno Fernández uvádí: „Desde un punto de vista rigurosamente lingüístico, no existen evidencias que justifiquen la distinción entre lengua y dialecto, por lo que resulta obligado recurrir a criterios extralingüísticos, si se quiere mantener.”¹⁵

Eugenio Coseriu: „En la delimitación usual de las «lenguas» como conjuntos identificables y autónomos de tradiciones del hablar (lenguas históricas o idiomas), se tienen en cuenta no sólo criterios estrictamente glotológicos, sino también criterios históricos, políticos, culturales, etc.”¹⁶

Vybrala jsem zde též názor Zamory Munné, který je sice delší, ale vypovídá mnoho:

Por razones políticas, económicas, sociales e inclusive militares, los hablantes de un dialecto pueden lograr una situación de superioridad o dominio sobre los de otros. Esto puede llevarlos a considerar que su dialecto es superior a los demás, a creer que ellos hablan la forma mejor o más pura, y que los demás hablan formas inferiores o corruptas. Esta manera de pensar puede inclusive legalizarse y oficilizarse, pero carece de fundamento lingüístico. La posición ventajosa del grupo se logra por razones ajenas al lenguaje. Siendo el lenguaje un instrumento, sólo es válido lingüísticamente juzgar un dialecto según permita lograr el objetivo para el que existe, el de hacer posible la comunicación.¹⁷

Una pluralidad de factores puede darle predominio a un dialecto determinado; puede inclusive ocurrir que los habitantes de otras regiones acepten subordinar sus propios dialectos.

Con frecuencia ocurre que la literatura de una lengua se produce en uno solo de los dialectos, excepto aquella que se autocalifique de “regionalista”. Esta situación refleja una realidad social, y los hablantes de esa lengua no pueden desconocer esa realidad sin sufrir consecuencias negativas. Con un perspectiva sociolingüística negar dicha realidad sería acientífico; pero hay que repetir que sería igualmente acientífico reclamar apoyo puramente lingüístico para una primacía que se logra por razones ajenas a la naturaleza del lenguaje. Por otra parte, si las razones que convierten a un dialecto en norma son extralingüísticas, pueden producir efectos lingüísticos, pues la norma, por su prestigio, afecta a los otros dialectos. 18

Zde předkládám kritéria, která navrhuje sociolingvistika pro účely odlišení jazyků od dialektů: 19

- **literární** kritérium: jazyky jsou ty modality, které mají hojnou a hodnotnou literaturu a dialekty ty, které mají literaturu lidovou a skromnou.
- **normativní** kritérium: existence náležitě kodifikace v podobě pravopisu, gramatiky a slovníku a následné přijetí těchto norem ze strany členů jazykové komunity.
- kritérium **koherence**: souvisí se stupněm nivelizace, nezbytný proto, aby jazyk vykazoval koherentní strukturu.
- kritérium **autonomie**: útvar je jazykem, pokud je nezávislý. Dialekty vždy závisí na jazyku (vždy mluvíme o „dialecto de“), jazyk nezávisí na ničem.
- **politické** kritérium: jazyk je takový jazykový útvar, který je jednoduše uznán úředním v určité oblasti, má tedy podporu státní autority.
- kritérium **vitality**: zda se skutečně danou variantou mluví.
- kritérium **národní příslušnosti**: viz. kap.1.2.2.3 „Sporná kritéria“
- kritérium **srozumitelnosti**: ídem.
- skutečnost, že se **nadřadily** jazykovým systémům stejného původu.

Fischman naopak tvrdí: „La estandarización es el medio principal para despertar actitudes autonómicas respecto a una lengua. La misma disponibilidad de diccionarios y gramáticas se puede tomar como un indicio seguro de que una variedad concreta es „realmente una lengua“. 20

1.2.2.3. Sporná kritéria

Kritérium národní příslušnosti: spočívá v tom, že se za jazyky považují takové modality, které jsou spojeny s určitým národem, někdy nazývané „národní jazyky.“

Podle mého názoru je toto kritérium nepřijatelné. Jeden a ten samý jazyk může být vlastní mluvčím mnoha národů a to vždy s jiným statutem. Pomysleme například na katalánštinu, kterou se mluví na třech územích: v Andoře má status úředního jazyka a její mluvčí se považují za Andořany, ne za Katalánce, v Katalánsku má status kooficiálního jazyka a jejími mluvčími jsou Katalánci a v pásu severního Aragonu nemá uznání žádné a její mluvčí se mohou, nebo nemusí považovat za Katalánce. Myslím si, že ve všech třech případech se jedná o jednu a tutéž katalánštinu, neznamená tedy, že by v Aragonu přestala být jazykem jen proto, že se její mluvčí nepovažují za Katalánce.

Kritérium srozumitelnosti: pro některé významné badatele bylo a je kritérium srozumitelnosti definitivním kritériem. Jazykové útvary si podle nich musí být navzájem nesrozumitelné a tedy se jedná o jazyky, jestliže si rozumí, jedná se o dialekty téhož jazyka. Takové tvrzení ale není správné, protože nezdědka jsou si dialekty jednoho jazyka srozumitelné navzájem méně, než dva odlišné jazyky.

Klasickým příkladem v tomto směru bývají norština, dánština a švédština, jejichž mluvčí si navzájem rozumí, aniž by ovládali jazyk druhého, vhodným příkladem by byla i čeština a slovenština nebo jazyky bývalé Jugoslávie (srbština, chorvatština a slovinština). V případě Španělska můžeme bez potíží porozumět normativní galicijštině, a nemusíme porozumět obyvateli Andalusie. Na druhou stranu, dialekty jednoho jazyka si mohou být navzájem obtížně srozumitelné nebo dokonce vůbec nesrozumitelné, např. arabské dialekty (marocký, egyptský), též jsou si nesrozumitelné dialekty italštiny piamontský, kalábrijský, sicilský atd.

Kromě toho, do tohoto kritéria srozumitelnosti opět zasahují extralinvistické faktory.

Nestejně srozumitelné jsou si různé styly v diafázické rovině, též idiolekty - jednomu mluvčímu je možno rozumět lépe než druhému apod.

Eugenio Coseriu podporuje spornost tohoto kritéria:

Un criterio usual, en casos como éstos, es el de la intercomprensión. Este criterio vale, por ejemplo, en el caso de las lenguas románicas (aunque no de todos sus dialectos), pues, comúnmente, un español no comprende a un francés, a un italiano o a un rumano; mas no vale

siempre en el caso de las lenguas eslavas o germánicas (un esloveno entiende a un croata y un danés a un sueco, hablando cada uno su propio idioma), y menos aún en el caso de las lenguas semíticas, que presentan una notable homogeneidad. Y, a veces, este criterio no vale ni siquiera en el ámbito de la misma lengua histórica: así, por ejemplo, en el sistema italiano hay límite de comprensión entre ciertos dialectos, como lo hay también en el sistema alemán. 21

1.2.2.4. Aplikace na aragonštinu

Na úvod je třeba zdůraznit, že z glotologického hlediska, jak jsem vysvětlila výše, je aragonština samozřejmě jazykem: je plnohodnotným jazykovým systémem sloužícím ke komunikaci uživatelů. Jak jsem však též vysvětlila, ze striktně lingvistického hlediska nelze určit přesně hranice mezi dialekty a jazyky, a proto je nezbytné se odvolat na extralingvistickou realitu.

Je ale velmi zajímavé, že se tato extralingvistická realita často odehrává na pozadí pouze a výhradně politickém. Některé jazyky například prošly procesem kodifikace až dlouho potom, co existovaly jako úřední ve státech, kde se jimi mluví (albánština: pozdní kodifikace, zatím nemá ani akademii, irština též, má alespoň akademii „Foras na Gaeilge“), nemluvě o jazykových útvech jako např. o marschallštině, která dosud ani normou nedisponuje, a jen těžko bychom mohli mluvit o hojně a hodnotné literatuře v marshallštině, to znamená, že mnoho jazykových útvarů nabylo statusu „jazyka“ pouze a výlučně na základě politického kontextu.

Pokud bychom aplikovali všechna sociolingvistická kritéria, zjistíme, že aragonština nezapadá ani do politického kritéria (zatím není uznána jako kooficiální), ani do kritéria koherence (podrobněji viz. kapitola 2.7. „Povědomí mluvčích“), snad by nám zapadala do literárního kritéria, pokud by toto kritérium nebylo omezeno na literaturu hojnou a hodnotnou, a zahrnovalo literaturu vůbec.

Od roku 1972 (a především po pádu frankismu a uznání autonomie Aragonu) se vydal nezanedbatelný počet knih (celkem na 266 titulů) prózy i poezie, jak v obecné aragonštině, tak v jejích dialektech. Přesto je tato literární tvorba velmi skromná, v porovnání např. s galicijštinou, ve které se již publikovalo přes 20.000 titulů a baskičtinou, ve které se publikovalo celkem přes 21.000 titulů. Galicijskou a baskickou literaturu bychom tedy bez pochyb označili za hojnou, zatímco aragonskou, stejně jako asturskou (1170 titulů) zcela určitě ne. Další jazyky (např. okcitanština, někdy nazývaná provensálština) má zas bohatou a významnou literární tradici. Slavná je provensálská trubadúrská lyrika, čítající na 450 děl a vrcholná lyrika v XVI. – XVII. století (Luis

Bellaud de la Bellaudière, Guilhem Ader, Péire Godolin, Glaudi Brueis, Francés de Corteta aj.).

Pokud se odvolám na kritérium Manuela Alvara „skutečnost, že se nadřadily jazykovým systémům stejného původu“, domnívám se, že je třeba mít na paměti zajímavou skutečnost: aragonština se po reconquistě usadila jako dominující jazyk ve znovudobytých městech jako Zaragoza či Teruel a absorbovala mozarabštinu, která na těchto místech pod vlivem aragonštiny zanikla.

Jak jsem se ale zmínila výše, podle Fischmana je to podstatné, co dělá variantu jazykem, existence normy. To je jediné kritérium, které aragonština splňuje. (podrobněji viz. kapitoly 2.3. „Umělost standardní varianty.“ a 4. „Charakteristika spisovné normy současné aragonštiny v konfrontaci se španělštinou“). Podle Fischmana by tedy aragonština byla jazykem na základě jediného kritéria, jímž je náležitá kodifikace.

Osobně se přikláním spíše k Fischmanovu argumentu. Jelikož aragonština má svou vlastní normu a navíc je regulována nedávno vzniklou Akademií aragonského jazyka, je možné vážně uvažovat o tom, že aragonština je skutečně jazyk, což je však jen můj osobní závěr. Tato polemika v každém případě bude bezdůvodná, pokud vláda schválí návrh na reformu statutu o autonomii (znění v kapitole 2.4. „Legislativní situace aragonštiny“) a udělí aragonštině status kooficiálního jazyka. Pak už pravděpodobně nebude pochyb o tom, že aragonština je jazyk.

2. Jazyková situace aragonštiny v minulosti a dnes

2.1. Aragonština: dialekt kastilštiny?

V úvodu do této kapitoly považuji za nezbytné objasnit, že aragonština jako dialekt kastilštiny může být chápána buď z hlediska diachronického, tedy jako útvar, vzniknuvší z kastilštiny, namísto z latiny, nebo sociolingvistického, tedy jako útvar dialektálně závislý na kastilštině z výhradně sociolingvistických důvodů (politické důvody, otázka prestiže).

V minulosti se diskutovalo spíše o tom, zda je aragonština dialektem vzniknuvším z latiny či samotné kastilštiny. V XVIII. století byl rozšířen názor, že aragonština, portugalština, galicijština a dokonce katalánština jsou dialekty kastilštiny.

Gregorio Mayans (1699 – 1781) např. šířil myšlenku o „lengua lemosina“, jazyk diachronicky nadřazený katalánštině i aragonštině.

la lengua castellana fue romana en su origen i después se naturalizó en Castilla, i la lemosina también fue romana en su origen i después se naturalizó en tierra de Limoges, de unos y otros nacieron los modos de hablar *romance castellano* i *romance lemosín*. Los dialectos de la lengua lemosina son la catalana, valenciana i mallorquina. La catalana ha recibido muchos vocablos de la francesa; la valenciana, de la castellana; la mallorquina se llega más a la catalana, como hija della. De todas las tres la más suave i agraciada es la valenciana, i no me lo hace decir la pasión. ²²

Por otra parte, los christianos que se recogieron en algunos lugares fuertes de los montes Pirineos, i singularmente en el monte Uruel, primeramente debajo de la conducta del santo i animoso varón Juan de Atarés, después debajo de Garci-Giménez... fueron conquistando a Aragón i Navarra, también procuraron conservar su lengua romano-española, i de esto i de la vecindad i trato de los aragoneses i castellanos nace la grande conformidad entre una i otra lengua; aunque antiguamente la aragonesa se conformava mucho más con la valenciana, o, por decirlo mejor *era lemosina*. ²³

Názor, že je aragonština dialektem kastilštiny, byl přebírán generacemi po další desetiletí. Miguel Batllori se např. zmiňuje o aragonském překladateli Juanu Fernándezovi de Heredia: „El gran maestre de Rodas Juan Fernández de Heredia hace traducir por primera vez a una lengua romance de stirpe hispánica – *al castellano o a su dialecto aragonés*- a Tucídides y a Plutarco.“ ²⁴

Na druhou stranu, ještě před založením Královské akademie (1713) se někteří Aragonce odvažovali vyslovit nahlas, že aragonština je odlišná od kastilštiny a že se jedná o dva samostatné jazyky společného původu.

Takovým příkladem je Bernardino Miedes (1846 – 1899), humanista pocházející z aragonského Alcañizu:

Ni se admite por verdadero lo que algunos pretenden, que los Aragoneses hablan Castellano grossero y bastardo, y que tienen los mismos vocablos que en Castilla, sino que no los componen en buen estilo: porque como está dicho ambas a dos lenguas tienen un origen y principio de la latina, a así no puede ser la una dependiente de otra: sino como dice el proverbio, todos de un vientre y no de un temple“. 25

Jen o pár řádků dále se ale Miedes vyjadřuje o aragonštině jako o neprestížním jazyce, využívá tedy sociolingvistického pohledu: „los castellanos tienen los conceptos de las cosas más claras, y así los explican con vocablos más propios y bien acomodados.

Otázka spojená s prestiží a politickým uznáním vedla Rafaela Lapesu k tomu, aby aragonštinu ve svém díle zařadil do kapitoly „Extensión y variedades del español actual.“ 26 Pochybnosti diachronického typu již byly v této době objasněny.

2.2 Aragonština: samostatný jazykový útvar?

Aragonština je z diachronického pohledu samozřejmě samostatný jazykový útvar. Fakt, že aragonština v minulosti ustoupila ve prospěch kastilštiny a nedosáhla její úrovně v literatuře, ani politické uznání neznamena, že je možno ji považovat za dialekt kastilštiny jen pro její hierarchickou podřadnost vůči kastilštině. Pokud bychom chtěli vypracovat historickou gramatiku aragonštiny, neomylně dospějeme k latině, ne ke kastilštině, pokud bychom chtěli vypracovat historickou gramatiku např. andaluského dialektu, dospějeme naopak ke kastilštině a ne k latině.

Aragonština a kastilština se od sebe výrazně odlišují jak fonetikou, tak morfologií a lexikem, což navíc způsobuje nesrozumitelnost mezi oběma (ačkoliv bylo již řečeno, kritérium srozumitelnosti není relevantní) a to předpokládá historický vývoj nezávisle na kastilštině, na podkladě vlastního sustrátu, jímž byl iberský kmen VASCONES. Uvádím zde několik příkladů (podrobnější porovnání viz. kapitola 3.7. „Hláskové změny“), které stačí k potvrzení, že aragonština není a nemůže být dialektem kastilštiny.

Z oblasti fonetiky:

FACTUM > šp. hecho, arag. feito

CLAVEM > šp. llave, arag. clau

FILICEUM > šp. helecho, arag. felze

FOLIA > šp. hoja, arag. fuella

OCULUM > šp. ojo, arag. uello

Je nesporné, že „feito“ nemohlo vzniknout z „hecho“, že tedy oba tvary pocházejí z latinského původního slova FACTUM.

I v oblasti morfologie můžeme pozorovat velmi závažné odlišnosti:

IMPERFEKTUM tvořené koncovkami –iba, -eba. šp. „podía“, arag. „podeba“

HABERE - šp. pouze ve smyslu existovat, arag. rovněž ve smyslu mít (původní význam)

V aragonštině neexistuje opozice sloves ser/estar. Verbo „ser“ v aragonštině odpovídá jak významu španělského „ser“, tak „estar“. Např. „yo só un mozét.“ by ve španělštině znamenalo „yo soy un chico.“ Můžeme však také říci: „tu yes en Zaragoza“, což by odpovídalo španělskému významu „tú estás en Zaragoza.“

Další odlišností je tvoření subjuntivu imperfekta. (podrobněji ke způsobu tvoření viz. kapitola : 4.2.7.5 „Subjunktiv imperfekta“.)

Zatímco ve španělštině je subjunktiv imperfekta vytvořen z latinského indikativu pretérita pluscuamperfecta typu AMAUERAM, DELEVERAM, LEGERAM, AUDIUERAM, případně ze subjuntivu pluscuamperfecta typu AMAVISSEM, DELEVISSEM, LEGISSEM, AUDIVISSEM, (formy vzniklé ze subjuntivu pluscuamperfecta nelze užít ve všech případech), v aragonštině je dnes subjunktiv imperfekta přímým pokračováním latinského subjuntivu pluscuamperfecta.

2.4. Legislativní situace aragonštiny

10. srpna roku 1982 vstoupil v platnost status o autonomii Aragonu, který byl v pozdějších letech (1994, 1996, 1997, 2002) modifikován.

V zákoně je následující zmínka o aragonštině:

Las lenguas y modalidades lingüísticas propias de Aragón gozarán de protección. Se garantizará su enseñanza y el derecho de los hablantes en la forma que establezca una ley de Cortes de Aragón para las zonas de utilización predominantes de aquéllas. ²⁶

V roce 1999 byl aragonskými kortesy vydán zákoník o kulturním dědictví, v němž je aragonský jazyk uznán jako součást kulturního dědictví a v němž se naznačuje potřeba zákona, který by jej povýšil na úroveň úředního jazyka, spolu se španělštinou.

El aragonés y el catalán, lenguas minoritarias de Aragón, en cuyo ámbito están comprendidas las diversas modalidades lingüísticas, son una riqueza propia y serán especialmente protegidas por la Administración. ²⁷

Abychom si mohli udělat představu o důležitosti aragonštiny na poloostrově, je podle mého názoru velmi užitečné zmínit legislativní postavení asturštiny, tzv. „bable“. Myslím si, že je zbytečné porovnávat aragonštinu s katalánštinou, galicijštinou nebo baskičtinou, neboť tyto tři jazyky jsou na poloostrově v zcela jiném postavení, jedná se o úřední jazyky v autonomních oblastech, kde se jimi mluví, jsou zcela kodifikovány a ošetřovány akademii.

„Bable“ má ve statusu o autonomii následující postavení:

El bable gozará de protección. Se promoverá su uso, su difusión en los medios de comunicación y su enseñanza, respetando en todo caso las variantes locales y la voluntad en su aprendizaje. Una Ley del Principado regulará la protección, uso y promoción del bable.²⁸

Ley del Principado stanovuje užití asturštiny např. v administrativě, školství, toponymii atd. Vzhledem k tomu, že je zákon poměrně rozsáhlý, předkládám zde pouze výběr ustanovení, která jsou podle mého názoru velmi důležitá.

El Principado de Asturias propiciará el conocimiento del bable/asturiano por todos los empleados públicos que desarrollen su labor en Asturias; el conocimiento del bable/asturiano podrá ser valorado en las oposiciones y concursos convocados por el Principado de Asturias, cuando las características del puesto de trabajo y la naturaleza de las funciones que vayan a desarrollarse lo requieran.²⁹

- Las publicaciones, impresos, modelos, folletos o anuncios institucionales podrán ser publicados indistintamente en castellano, bable/asturiano o en las dos lenguas; si hubieran de surgir efectos frente a terceros, deberán ser publicados obligatoriamente en castellano, sin perjuicio de que puedan serlo también en bable/asturiano.³⁰

- La Administración del Principado dispondrá de un órgano de traducción oficial bable/asturiano-castellano, al que corresponderán las siguientes funciones:

1) Efectuar la traducción o certificar su validez, según el caso, de cuantos textos deban ser publicados en bable/asturiano en los Boletines Oficiales del Principado de Asturias y de la Junta General del Principado de Asturias.

2) Efectuar cualquier traducción bable/asturiano-castellano para la que sea requerido, tanto por los poderes públicos en el ejercicio de sus competencias como por las instituciones a que se refiere el artículo 16 de esta Ley.

3) Cualquier otra que se le atribuya en el desarrollo reglamentario de la presente Ley³¹

- En el ejercicio de sus competencias, el Principado de Asturias garantizará la enseñanza del bable/asturiano en todos los niveles y grados, respetando no obstante la voluntariedad de su

aprendizaje. En todo caso, el bable/asturiano deberá ser impartido dentro del horario escolar y será considerado como materia integrante del currículo. ³²

- Los topónimos de la Comunidad Autónoma del Principado de Asturias tendrán la denominación oficial en su forma tradicional. Cuando un topónimo tenga uso generalizado en su forma tradicional y en castellano, la denominación podrá ser bilingüe. ³³

„Bable“ se evidentně těší mnohem větší důstojnosti a důležitosti než aragonština. V internetové encyklopedii Wikipedia je uvedeno členění jazyků na poloostrově do tří skupin: ³⁴

- 1) Jazyky úřední: (vedle španělštiny) baskičtina, galicijština, katalánština a okcitanština, tzv. aranés, v malé oblasti nazývané Arán na severu Katalánska.
- 2) Jazyky, které nejsou uznány jako úřední, ale jsou upraveny zákonem: „bable“
- 3) Ostatní jazyky: aragonština, katalánština v části aragonského a murcijského území, arabština na území měst Ceuta a Melilla atd.

Aragonština i zde zaujímá o stupeň nižší místo než asturština. Počet mluvčích asturštiny je navíc nesrovnatelně vyšší než mluvčích aragonštiny. Jako mateřský jazyk užívá bable 100.000 mluvčích a dalších 450.000 mu rozumí a je schopno se v něm vyjádřit. ³⁵

Se současným postavením aragonštiny není spokojena ani autonomní vláda, ani kulturní instituce zabývající se aragonským jazykem. Aragonské kortesy vytvořily návrh na reformu statusu o autonomii z roku 1982, pod názvem „Propuesta de reforma de la ley orgánica 8/1982, de 10. de agosto, de Estatuto de Autonomía de Aragón.“ Tento návrh byl schválen na plenárním sezení ze dne 21.6.2006.

Podle návrhu na reformu by měl mít článek 7 statusu o autonomii tuto podobu:

1. Las lenguas y modalidades lingüísticas propias de Aragón constituyen una de las manifestaciones más destacadas del patrimonio histórico y cultural aragonés y un valor social de respeto, convivencia y entendimiento.

2. Una ley de las Cortes de Aragón establecerá las zonas de uso predominante de las lenguas y modalidades propias de Aragón, regulará el régimen jurídico, los derechos de utilización de los hablantes de esos territorios, promoverá la protección, recuperación, enseñanza, promoción y difusión del patrimonio lingüístico de Aragón, y favorecerá en las zonas de utilización predominantes el uso de las lenguas propias en las relaciones de los ciudadanos con las Administraciones públicas aragonesas.

2.5. Počet mluvčích

Přibližné odhady vždy mluvily o 10.000. – 12.000 aktivních mluvčích aragonštiny a 40.000 dalších osobách, které aragonštinu znají a užívají ji sporadicky, případně ve variantách ovlivněných španělštinou.

V současné době existuje, zdůrazňuji, **jediný** důvěryhodný dokument, který nám zjišťuje počet uživatelů aragonštiny, a všechny instituce, encyklopedie atd. se jím dodnes řídí. Jedná se o dotazník vypracovaný organizací Consello d'a Fabla Aragonesa, jehož výsledky byly publikovány v časopise vydávaném touto organizací, tzv. *Fuellas* (v předkladu do španělštiny „hojas“).

Účastníci průzkumu měli uvést, zda užívají, anebo alespoň znají aragonský jazyk. Díky tomuto průzkumu organizace obdržela věrohodná čísla, která přesto nejsou zcela přesná, a to z několika důvodů:

- Průzkum byl proveden před 20 lety, **novější dokument k dispozici není**. V roce 1997 byl proveden podobný průzkum v obci Monzón (lokalita Cinca Medio, viz mapa 1). V průzkumu 14% dotázaných odpovědělo, že umí aragonsky a 21% dokonce aragonsky a katalánsky současně, což předpokládá celkem 35 % mluvčích, tedy 3.181 osob, což je číslo o dost vyšší než z roku 1983.

- Průzkum nezahrnuje údaje z hlavního města Zaragoza, kde se soustřeďuje nejvíce migrantů, odcházejících za vzděláním a za prací.

- Průzkum nezahrnuje čísla mluvčích aragonštiny, žijících v jiných provinciích Španělska nebo dokonce v jiných státech.

- Průzkum nebyl proveden ve všech obcích. Chybí záznamy např. v provincii Huesca: obce Arguis, Bailo, Binéfar, Calderenas, v provincii Zaragoza: obec Carenas aj.

Považuji za zajímavé podotknout, že v roce 2000 aragonská vláda pověřila profesora sociologie Francisca Llera Ramose novým socio-lingvistickým průzkumem aragonštiny. Průzkum byl proveden, výsledky však nikdy nebyly publikovány.

Je také velmi důležité si uvědomit, že průzkum byl proveden v době, kdy ještě nebyla zcela zformována standardní varianta „fabla aragonesa“. Účastníci tedy logicky interpretovali znalost aragonštiny jako znalost některého z dialektů aragonštiny (ve statistice jsou zahrnuti mluvčí dialektů ansotano, belsetán, chistavín, benasqués aj.)

Výsledky průzkumu z roku 1983 uveřejněné v časopise *Fuellas*: 37

Uživatelé	Počet	% vyjádření vzhledem k počtu obyvatel Aragonu
Celkem uživatelé aragonštiny	29.477	4,68
<u>Z toho:</u>		
Aktivní uživatelé (každodenní užití)	11.824	
Pasivní uživatelé (rozumí a dokáží se vyjádřit)	17.653	
Uživatelé katalánštiny	48.029	7,59
Uživatelé výhradně španělštiny	554.943	87,72

Podle provincií

Provincie	Aktivní uživatelé	Pasivní uživatelé	Celkem v provincii
Huesca	16.017	9.447	25.464
Zaragoza	1.226	2.306	3.532
Teruel	410	71	481
Celkem uživatelů	17.653	11.824	29.477

2.6. Oblasti konzervace

Podle výsledků je viditelné, že největší počet mluvčích aragonštiny se soustřeďuje v provincii Huesca, tedy oblasti zvané Horní Aragón-Alto Aragón: Jacetania, Alto Gállego, Sobrarbe, Ribagorza, Hoya de Huesca, Somontano de Barbastro, Monegros a Cinca Medio, (viz. mapa 1), ačkoliv v sedmi oblastech na severu provincie Zaragoza (Cinco Villas), také přežívá. Jedná se o tyto obce: Ardisa, Puendeluna, Murillo, Santolaria, Fuendecalderas, Biel a Longás. (viz mapa 2)

Údaje ze zbývajících dvou provincií zahrnují především obyvatele, pocházející sice z oblasti Horního Aragónu, ale žijící v různých lokalitách, o nové mluvčí, kteří se aragonštinu naučili jako cizí jazyk v kurzech a také o obyvatele lokality Cinco Villas (bude řeč později). Je také evidentní, že mezi celkovým počtem mluvčích výrazně převládají pasivní uživatelé, tzn. lidé, kteří aragonsky rozumí a dokáží se vyjádřit, ale nepoužívají jazyka jako každodenního nástroje komunikace. Tím se vysvětluje postupná ztráta aragonštiny, protože stále více lidí zná aragonštinu jen díky rodinné tradici, ale nepoužívá ji v každodenním životě.

Stupeň zachování aragonštiny je velmi nerovný, takže značně kontrastují oblasti s vysokým stupněm konzervace s oblastmi, kde je aragonština známa, ale jinak jde o kastelianizovanou oblast. V současné době zbývá již malé množství monolingvních

obyvatel, ale přibývá mladých lidí, kteří mají obstojnou znalost aragonštiny, protože v posledních letech ji velké množství z nich studovalo.

Podle stupně konzervace aragonštiny můžeme rozlišit 3 kategorie: 38

1) oblasti s vysokým stupněm konzervace: v těchto oblastech je aragonština běžným dorozumívacím prostředkem komunikace mezi obyvateli, ačkoliv španělštinu ovládají. Mezi takové oblasti jsou zařazeny: valle de Hecho, valle de Chistau, A Fueba, valle de Benás, Ribagorza y Ballibió.

2) oblasti, kde je aragonština v evidentní fázi ústupu před španělštinou, ačkoliv zůstává, částečně prostředkem komunikace: valle de Ansó, valle de Tena, valle de Bielsa, Aragüés, Sobrarbe střední a jižní, Ayerbe y Galliguera, některé oblasti Somontano de Huesca a Somontano Balbastro.

3) Oblasti, kde je aragonština známa, ale užívá se stále v menší míře: valle de Aragón, Cinco Villas, valle de Onsella, Semontanos, Plana de Huesca.

Mapa 1, nalevo – Provincie Huesca 39

Mapa 2, napravo – Cinco Villas 40

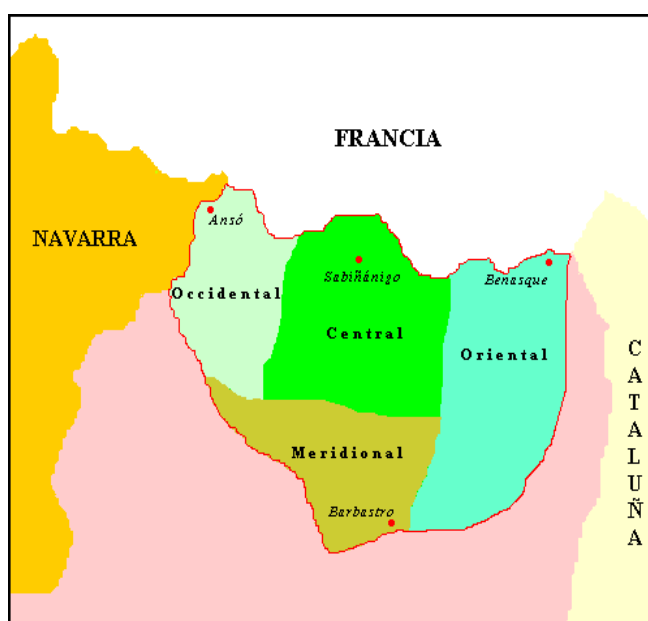

2.7. Dialektální členění

Mapa 3 – dialektální skupiny v Aragonu ⁴¹

Aragonština disponuje čtyřmi velkými dialektálními skupinami:

- Západní (Occidental): kryje se přibližně s lokalitou Jacetania, tzn. od řeky Aragón až k hranicím s Navarrou. Nejpríznačnějšími dialekty jsou **cheso** (podle valle de Hecho) a **ansotano** (podle valle de Anso).
 - Centrální (Central): zahrnuje valle de Tena, Ara, Bió a Cinco. Príznačné dialekty se nazývají **tensino** a **belsetán**, méně významný je **bergotés** (valle de Broto).
 - Východní (Oriental): valle de Chistau, A Fueba, západní Ribagorza. Príznačné dialekty jsou **chistabino** a **benasqués** (také patués), méně významné **ribagorzano** a **grausino**.
- Jižní (Meridional): oblasti podhůří Pyrenejí, Hoya de Huesca a Somontano de Barbastro, kam spadá méně významný dialekt **agüerano** a **somontanés**.

2.7.1 Ukázka rozdílů mezi dialekty

Rozdíly mezi jednotlivými dialekty jsou, vedle lexika, prakticky pouze v několika morfologických aspektech, které uvádím v přehledné tabulce: 41

Ansotano	Cheso	Tensino
<i>bi' stá</i> – hay, <i>bi' istaba</i> – había	<i>bi-ha</i> – hay, <i>bi-eba</i> – había	<i>B'ha</i> – hay, <i>b'eba</i> – había
<i>en i' stá</i> – hay de ello	<i>no bi' a ha</i> – no hay de ello	<i>ne b'ha</i> – hay de ello
-i- v 1.osobě některých časů: <i>yéray, estiéy, tenébay, fizey, ébay</i>	perfektum: <i>faʒié, diʒié, beyé</i>	perfektum: <i>-ó, puyós, cantós, dijiós</i>
členy: <i>o, a, os, as</i>	členy: <i>lo, la, los, las</i>	členy: <i>o, a, os, as, a ro, ra, ros, ras</i> , za vokálem
participia: <i>-au, -iu: pasau, culliu</i>	participia: <i>-au, -iu</i>	participia: <i>-ato, -ito: puyato, querito</i>
3.osoba plurálu perfekta: <i>puyeron, plegaron, contón</i>	3.osoba plurálu perfekta: <i>ameron, puyeron</i>	3.osoba plurálu perfekta: <i>trobón, fiʒón,</i>

		<i>dióron</i>
nevyslovuje se –r: <i>bebé, calló, mullé</i>	konjugace ser: <i>so estau</i> –he sido	kondicionál: <i>amarba, ferba, dižirba</i>
Belsetán	Chistabino	Benasqués
<i>uno 'n bi-ba</i> – no hay de ello	<i>yay</i> –hay, <i>yeba</i> –había,	<i>yey</i> – hay, <i>yebe</i> – había
<i>ñ'eba</i> – había de ello	<i>ñay</i> –hay de ello	
perfekta: pravidelných sloves: <i>tené, trayé, benié</i>	perfekta: <i>perdión/ban perdere, fayé(boy fére)</i>	perfekta: <i>ban fé, bas cusí</i>
členy: <i>el, la, es, las/lo (málo)</i>	členy: <i>el, la, es, las</i>	členy: <i>el, la, els/es</i>
participia: <i>-ato, -ito: sacato, partito</i>	participia: <i>caíto/lebantás/casáu</i>	participia: <i>plloráu, abéu, muyúu</i>
kondicionál: <i>cantarí, farí, dirí</i>	kondicionál: <i>abrí, podrí/farí</i>	gerundia: <i>fen, abén, cullín</i>
konjugace ser: <i>soy estato</i> – he sido	infinitiv: <i>fere, trobare, cullire</i>	nevyslovuje se –r v infinitivu: <i>capolá, calé, cullí</i>

2.8. Povědomí mluvčích

Aragonština bohužel nevykazuje koherentní strukturu, která je též potřebná k tomu, aby mohl být určitý jazykový útvar považován za jazyk. Jak tvrdí Francho Nagore: „Un cheso no dice que habla aragonés, sino cheso, de igual modo que uno de Agüero dice que habla agüerano. Es decir, no existe conciencia del todo que es el aragonés.“⁴²

Jak už bylo řečeno, standardní, obecná aragonština, která dnes existuje, je tzv. protokoiné, tzn. obecná literární aragonština, uměle vytvořený supradialekt, který by měl zaručit tuto potřebnou koherenci.

Podle organizace Charrando:

El aragonés literario común, que no es monolítico y presenta ciertas diferencias según los escritores que lo utilizan, pretende representar un sistema coherente y detalladamente codificado en el que se hallen, integrados sistemáticamente, la mayor parte de los rasgos propiamente aragoneses, represente a todas las variedades del diasistema y, por supuesto, sea plenamente funcional.⁴³

Uživatelé aragonských dialektů skutečně postrádají lingvistické povědomí. Tomás Buesa ⁴⁴ realizoval velmi zajímavý průzkum, v němž měli dotázaní odpovědět, jak se jmenuje jazyk, kterým hovoří a jehož výsledky jsou následující:

Pojmenování jazyka	V kolika	Poznámky
		obcích
Španělština	32	
Aragonština	19	
Chapurreao/chapurriat/chapurriao	13	Význam slova „chapurrear“ podle RAE : „hablar con dificultad un idioma, pronunciándolo mal y usando en él vocablos y giros exóticos.“ ⁴⁵
• odpovědi z východního pásu Aragonu, tzn. kde se aragonština mísí s katalánštinou		
Baturro	12	Význam podle RAE: „rústico aragonés“ ⁴⁶
		obcích
Pojmenování jazyka (pokračování ze strany 23)		
Basto	10	
Bez odpovědi	8	
• dotázaní nedokázali identifikovat jazyk, jímž hovoří		
Charradas	3	Charrar znamená v arag. „mluvit“
Toché	2	
Patués	2	
Montañés	1	
Maño	1	Význam podle RAE: „natural de Aragón“ ⁴⁷
Ansotano, cheso, belsetán, chistavín, atecano	každý po 1	

Někteří dotázaní dokonce uvedli absurdní odpovědi typu: „ni aragonés, ni castellano“.

2.9. Míra institucionalizace

Historickým okamžikem pro aragonštinu bylo založení Akademie aragonského jazyka, 9. září 2006. Zde předkládám dvě citace o této důležité události v tisku:

El pasado sábado, 9 de septiembre, se constituyó la Academia de l'Aragonés, integrada por 19 miembros, entre los que hay filólogos, escritores y personas de reconocido prestigio. Entre sus principales líneas de acción, dar cumplimiento a los objetivos establecidos en el II Congreso de l'Aragonés, celebrado el pasado mes de julio. Es decir, crear una autoridad lingüística que sirva de referencia a la lengua aragonesa y a sus variedades lingüísticas, aunando todas las sensibilidades existentes. 48

El Segundo Congreso de l'Aragonés finalizó ayer con la elección de los primeros integrantes de la Academia de l'Aragonés, entidad que pretende convertirse en la autoridad lingüística de la lengua aragonesa. Entre los objetivos de la Academia, según recordaba ayer en un comunicado de prensa la Asociación Chuntos por l'Aragonés, se encuentra “velar por el mantenimiento de las diferentes variedades del aragonés que todavía se hablan, además de trabajar por la investigación y por la consolidación de una norma culta y referencial para la lengua”. Con el apoyo de casi el 80% de los congresistas (105 votos favorables, 23 votos negativos, 5 votos en blanco y uno nulo) salió adelante la lista presentada por la Comisión Organizadora del Congreso, „Chuntos por l'Aragonés“. 49

O aragonštinu se však již léta zajímají další instituce, z nichž zde jmenuji ty nejdůležitější:

Consello d'a Fabla Aragonesa (Consejo de Habla Aragonesa) je nejdůležitější institucí svého typu. Založena byla v roce 1976 se sídlem v Huesce. Vydává časopis *Fuellas*, kompletně v aragonštině. Tato organizace se nejvíce ze všech zasloužila o difuzi aragonštiny mezi mluvčími a zájemci a o vytvoření spisovné normy. V neposlední řadě pořádala kongres „Congreso ta ra normalizacion de l'aragonés.“

Societat Lingüística Aragonesa (Sociedad Lingüística Aragonesa, zkráceně SLA) byla založena v roce 2004 a stejně jako většina ostatních institucí sídlí v Huesce.

V červnu 2005 začala společnost vydávat vědecký časopis s názvem *De lingua aragonesi* (Sobre la lengua aragonesa). V něm se publikují odborné články a vědecké studie, jak synchronického, tak diachronického charakteru a pojednávají o významných aragonských dialektech.

Ligallo de fablans d' aragonés (Liga de hablantes del aragonés, zkráceně jen Ligallo), založena v roce 1982. Na rozdíl od předchozích institucí, sídlí tato v Zaragoze

a velké procento jejích členů tvoří mládež. O činnosti organizace pojednává časopis *A Lucana*.

Instituto de Estudios Altoaragoneses se sídlem opět v Huesce byl založen v roce 1949 pod názvem Instituto de Estudios Oscenses, v r. 1977 je přejmenován na svůj současný název. Od roku 1950 publikuje časopis *Argensola*.

Chuntos por l'Aragonés (Juntos por el Aragonés, zkráceně Chuntos) je asociace fungující od roku 2005. Od svého založení její členové usilovně pracovali na uspořádání II. Kongresu s jasným cílem – založení Akademie aragonského jazyka.

2.10. Důležité práce věnované problematice aragonštiny

Jako první se začal o aragonské dialekty zajímat **Jean-Joseph Saroïhandy** (1867-1932). Tento Francouz baskického původu přijel v roce 1896 do Grausu a během více než třiceti let se o prázdninách vracel na různá místa v Aragonu, aby zde nasbíral podklady pro svou práci, která byla později publikována pod názvem *Misión lingüística en el Alto Aragón*, poslední vydání Zaragoza: Prensas Universitarias de Zaragoza, 2005. Celkem navštívil 130 aragonských lokalit a nasbíral více než 30.000 slov. Byl tak první, kdo vědecky popsal aragonské dialekty a jeho práce byla počátkem aragonské filologie.

Po smrti Saroïhandeho na studia aragonštiny navazuje **Alwin Kuhn** (1902-1968). Tento německý filolog vydává v Liepzigu *Der hocharagonesische Dialekt*. *Revue de Linguistique Romane*, 1935, núm. 11. Z šesti dalších titulů jsou španělsky psány *El aragonés, idioma pirenaico*. Primer Congreso Internacional de Pireneístas, 1950 a *Sintaxis dialectal del Alto Aragón*, *Miscelánea Filológica*, 1960, vol. II. Ostatní díla (např. věnovaná perfektu) jsou psaná německy.

Velkým přínosem pro studium aragonštiny byl **Manuel Alvar** (1923-2001). Obrdžel cenu Menendeze Pealya za doktorskou práci *El habla de campo de Jaca*. Salamanca: Colegio Trilingüe de la Universidad, 1948, čímž početné práce věnované aragonštině teprve začínají. Mezi Alvarovy publikace věnované aragonštině patří: *El dialecto aragonés*. Madrid: Gredos, 1953; *La frontera catalano-aragonesa*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 1976; *Estudios sobre el dialecto aragonés*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 1978; *Antigua geografía lingüística de Aragón: los peajes de 1436*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 1992.

Největším Alvarovým přínosem pro aragonštinu byl ALEANDR: Alvar, M. – Buesa. T. – Llorente. A. – Alvarag, E. *Atlas lingüístico y etnográfico de Aragón, Navarra y Rioja*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, Madrid: Editorial La Muralla, 1979-1983. Nápad na realizaci atlasu vznikl v roce 1962, na podnět Manuela Alvara a v r. 1979 se publikoval první svazek z celkových dvanácti. Při realizaci atlasu bylo vyhotoveno 130 dotazníků, v každém z nich bylo dotazováno téměř 3.000 osob. Bylo tedy obdrženo asi 400.000 údajů lexikálního, morfologického a fonetického charakteru, které se doplnily 5.000 fotografiemi etnografického charakteru a stovkami dalších pomocných obrázků.

Tomás Buesa Oliver (1923-2004) zasvětil svůj život aragonštině a věnoval jí nesčetné množství prací. Kromě spolupráce na ALEANDRu publikoval tyto práce: *Terminología del olivo y del aceite en el alto aragonés de Ayerbe*. Barcelona: Instituto M. Cervantes: Instituto de Estudios Pirenaicos, 1955; *Sufijación afectivo en Ayerbense*. Zaragoza: Instituto de Estudios Pirenaicos, 1963 (doktorská práce); *Onomástica aragonesa*. Zaragoza: Universidad, FFL, 1977; *Apuntes para un panorama lingüístico de los Pirineos*. Bogotá: Instituto Caro y Cuervo, 1974; *Nombres del arco iris en los Pirineos*. Madrid: Gredos, 1980; *Estudios filológicos aragoneses*. Zaragoza: Universidad de Zaragoza, 1989.

Důležitou osobností je **Francho Nagore** (*1951), spoluzakladatel a prezident organizace Consello d'á Fabla Aragonesa. Má největší zásluhu na unifikaci aragonštiny, především její morfosyntaxe, díky jedinečné gramatice, kterou zatím jako jediný autor publikoval. Kromě toho je autorem poezie psané v unifikované aragonštině. Nagoreho díla přínosná pro aragonštinu: *Gramática de la lengua aragonesa*. Zaragoza: Librería General, 1977; *El aragonés de Panticosa: gramática*, Huesca: Excma. Diputación Provincial, Instituto de Estudios altoaragoneses, 1986; *Os territorios lingüísticos en Aragón*, Zaragoza: Rolde de Estudios Aragoneses, D.L. 2001; *El aragonés del siglo XIV según en texto de la Crónica de San Juan de la Peña*, Huesca: Instituto de Estudios altoaragoneses, 2003.

Mezi další badatele aragonštiny patří **Antonio Badía y Margarit**, **Francisco Ynduráin** nebo **Bernard Pottier**.

Aragonština je rovněž již dlouhá léta středem zájmu profesorů na univerzitě v Zaragoze. Mezi takové profesory patří **José María Enguita Utrilla** (žák Tomáse

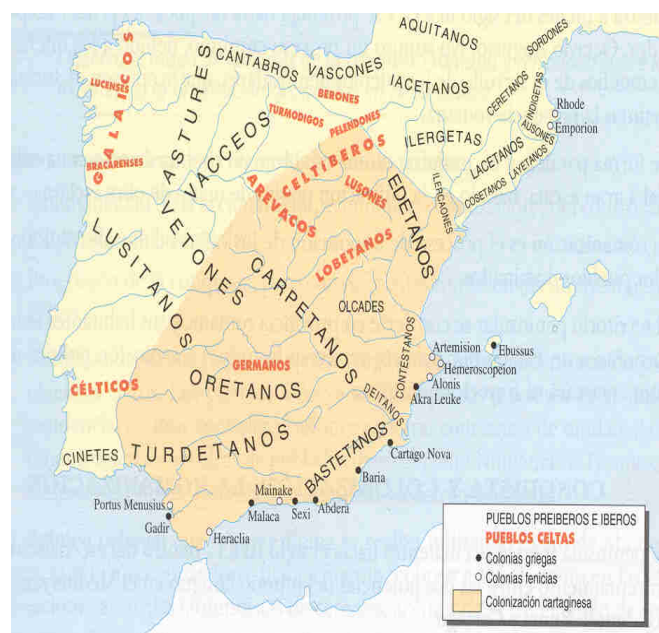
Buesy) , **Vicente Lagüéns Gracia** (významná studie *Léxico jurídico en documentos notariales aragoneses de la Edad Media* (siglos XIV y XV). Zaragoza: Departamento de Cultura y Educación, 1992), **Rosa Castañer Martín** (*Estudio del léxico de la casa en Aragón, Navarra y Rioja*. Zaragoza: Diputación General de Aragón, Departamento de Cultura y Educación, 1990) nebo **María Antonia Martín Zorraquino** (*Las lenguas de Aragón*. Zaragoza: CAI, D.L., 2000).

Byla publikována řada slovníků, a to jak aragonštiny, např: Andolz, Rafael. *Diccionario aragonés-castellano, castellano aragonés*. Zaragoza: Librería General, D.L. 1984, tak jejich dialektů, např. Ballarín Cornel, Angel. *Diccionario del benasqués*. Zaragoza: [s.n.], 1978, Brian Mott. *Diccionario etimológico chistabino-castellano, castellano-chistabino*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 2000.

3. Historické východisko

mapa 4 – Pyrenejský poloostrov před příchodem Římanů ⁵⁰

Území, na kterém se dnes rozprostírá Aragón, bylo romanizováno pomalu a v nejizolovanějších plochách Pyrenejí velmi pozdě. Francho Nagore ⁵¹ předpokládá, že většina území Aragónu, přinejmenším však údolí Valle del Ebro, se spolu s celou provincií TARRACONENSIS romanizovala kolem II. století našeho letopočtu, a že romanizace tu vedla po římské cestě, která procházela městy Lérida, Monzón, Huesca a Zaragoza. V této údolní oblasti, kde se usadila latina, existovaly iberské dialekty, všechny kmeny však nebyly etnicky iberské, neboť se mohlo zčásti jednat o keltské kmeny lingvisticky iberizované.

Podle Joana Corominese ⁵² je třeba odlišit, co se týče období romanizace, dvě oblasti v pyrenejské zóně. Jak uvádí, oblast Sobrarbe byla romanizována dříve než

oblast Jaca, neboť v Jace je 67% toponymie baskického původu, zatímco v Sobrarbe jen 38%.

V každém případě, ačkoliv byla romanizace velmi pozvolná v pyrenejských údolích, jazyk byl zde formován a již oddělen od vulgární latiny kolem VIII. století.

3.1. Období před příchodem Římanů

Podle Antonia Tovara⁵³ se na většině území Aragónu mluvilo iberskými dialekty, tzn. neindoevropskými, na malém západním území (dnešní Borja, Tarazona) indoevropskými dialekty, tedy keltskými a na severu, v Pyrenejích, se pravděpodobně mluvilo také neindoevropskými jazyky, ne však iberskými, ale podle všeho příbuznými baskičtině, nebo dokonce přímo nějakým z baskických dialektů.

Podle Lagüense-Enguity⁵⁴ jsou předpokládány sustráty v Pyrenejích VASCONES a IACETANOS, čímž vysvětlují řadu toponym obsahující -exta, larre-, zuri-, arri-, arte-, -berri, -gorri, rozprostřené od Navarry až na východ Léridy.

Jak uvádějí, podle některých výzkumů byla jižní strana Pyrenejí obydlena iberskými kmeny, do kterých patří jak IACETANOS, kteří byli etnicky spojeni s AQUITANOS, tak CERRETANOS (kmen, který osidloval dnešní obec Cerdaña, a velkou část aragonských Pyrenejí až k Navaře).

Romanizace této severní oblasti Aragónu, možná baskického původu, byla o dost pomalejší než v údolích, hlavně pro obtížnou komunikaci v horském teritoriu, což předpokládalo dlouhé období bilingvismu, kterým Lagüens-Enguita vysvětlují aragonská toponyma baskického typu, adaptovaná do románské fonetiky: Aragüés, Javierre, Lascuarre, Ligüerre.

Velmi zajímavou teorii, ačkoliv spíše hypotetického charakteru, předložil Menendez Pidal.⁵⁵ Podle něj byli pyrenejští osadníci osko-umberského původu, jak dokládá latinským názvem města OSCA > Huesca. Tím si vysvětluje některé asimilace, např. MB>m, ND>n a především NT>nd, NK>ng, LP>lb, LT>ld, RT>rd, neboť jestli měli osadníci oský původ, latina nebyla jejich mateřským jazykem a byla ovlivněna oským či umberským sustrátem. Oský a umberský sustrát v Pyrenejích na podkladě názvu OSCA je rozporný, protože jak vypovídají iberské mince z II. století př.n.l., před příchodem Římanů bylo město obydleno Ibery (konkrétně Ilergety) a nazývalo se BOLSCAN.

3.2. Latina TARRACONENSIS

Všeobecná charakteristika vulgární latiny mluvené v Aragónu je prakticky stejná jako vulgární latiny v celé provincii TARRACONENSIS.

Jak se zmiňuje Kurt Baldinger ⁵⁶, již v roce 1922 představil A. Griera svou teorii o dvou směrech romanizace. Griega předpokládal, že romanizace poloostrova se uskutečnila ze dvou bodů, které se romanizovaly nejdříve: na jihu z provincie BAETICA, která romanizovala Portugalsko a Galicii, na východě z TARRACONENSIS. To podle Baldingera potvrzuje také římské rozdělení do dvou provincií: v r. 197 př.n.l. se poloostrov dělí na HISPANIA CITERIOR a HISPANIA ULTERIOR. BAETICA byla bohatší a kulturnější oblast, zatímco TARRACONENSIS byla méně kulturnější, spíše militárního charakteru. Podle Griegy způsobila tato kulturní a sociální diferenciací konzervativní rysy na jihu (konzervace AI, AU, MB), zatímco sever byl otevřen inovacím (AI > e, MB > m).

Charakteristické odlišnosti podle Baldingera:

- latinské –MB– se uchovává v portugalštině a galicijštině, v TARRACONENSIS je tendence ke redukci na m: kast. „paloma“, port. „pomba“.
- diftongy AU > ou, AI > ei v portugalštině a galicijštině, zatímco v TARRACONENSIS se vyvíjejí v e, o. Např. port. „ouro“, kast. a arag. „oro“, kat. „or“.
- kontrakce –AGINTA na –ANTA v číslovkách. Např. CUADRAGINTA > arag. a kat. „cuaranta“, kast. „cuarenta“.
- přijetí genitivu ILLORUM jako přivlastnovacího zájmena „ellos“. arag. „lur“, fr. „leur“, kat. „llur“, it. „loro“.
- lexikum: uchovávání slov, které byly v kastilštině nahrazeny jinými výrazy. např. arag. a kat. „trobar“, kast. „encontrar“; arag. „minchar“, kat. „menjar“, kast. „comer“.
- Jedna z nejcharakterističtějších fonetických tendencí je apokopa koncových –e a –o. V kat. se –e a –o ztrácejí vždy, v arag. vždy –e a někdy také –o.
kat. „pont“, arag. „puen“, kast. „puente“
kat. „bon“, arag. „buano“, kast. „bueno“
kat. „clau“, arag. „clau“, kast. „llave“

V aragonštině ale přežívají některé konzervativní rysy, např. imperfektum z latinského EBAM > eba, IBAM > iba, nebo neexistence sonorizace P, T, K (capeza „cabeza“, melico „ombligo“).

3.3. Aragonská románština

Aragonská dokumentace z IX. a X. století představuje velmi malé množství textů, uchovaných v kláštorech San Pedro de Siresa, San Juan de la Peña a San Andrés de Fanlo.

První text napsaný vůbec v nějaké románštině na Pyrenejském poloostrově jsou Emiliánské glosy z poloviny X. století (možná rok 976), napsaný v klášteře San Millán de la Cogolla (La Rioja). Text se velmi podobá některým dokumentům v aragonštině z 11. století. To znamená, že glosy jsou psány v riojánském dialektu, či v navarro-aragonském. (připomínám, že kastilsky se tehdy jen mluvilo, k zápisu se používala latina nebo dialekty astursko-leónský a navarrsko-aragonský).

Filologové mají na jazyk Glos různý názor:

Menéndez Pidal říká: „én estas glosas emilianenses vemos el habla riojana del siglo X., muy impregnada de los caracteres navarro-aragoneses. 57

Rafael Lapesa naopak tvrdí:

la lengua vulgar aparece usada con plena coincidencia en las Glosas emilianenses, compuestas en el monasterio riojano de San Millán de la Cogolla, y en las Glosas Silenses, así llamadas por haberse conservado su manuscrito en el Monasterio de Silos, al sureste de Burgos. Unas y otras datan del siglo X. y están en dialecto *navarroaragonés*. 58

Manuel Alvar: „primer testimonio de una lengua peninsular, nacido precisamente en un cenobio riojano, con las particularidades idiomáticas (cono, enos) de la región, sin excluir la de una impronta navarro-aragonesa, que había de ser muy duradera. 59

Jak se zmiňuje Francho Nagore ⁶⁰, v Aragonu se latina jako jazyk písemnictví udržela mnohem déle než na jiných místech, proto aragonština nezrála jako literární jazyk. Lidová literatura v aragonštině podle něj zcela určitě existovala, ale nikdy nedosáhla uznání ve vyšších sociálních kruzích. Kromě toho se od XIII. století užívala též kastilština jako kulturnější jazyk, a tak se aragonesismy objevují v různých dílech buď z nedbalosti písařů, nebo tam, kde odchylka od kastilštiny byla minimální.

Podle Nagoreho je pravděpodobné, že na počátku VIII. století byla již aragonština vytvořena, nebo alespoň byla v procesu formace, ale již celkově odlišná od vulgární latiny. Neboť v IX. století jsou již známy tvary aragonské románštiny, které se objevují v latinských textech (např. „pueyo“ – poyo, z PŎDIUM), určitě se již po jedno nebo dvě století užívaly v lidové mluvě.

Ještě předtím, než na poloostrov vtrhli Arabové, se na velké části poloostrova mluvilo románskými dialekty, které byly naplno v procesu rozvoje, ale ještě nekulminovaly. Tyto dialekty, zvané „mozárabe“, si byly vzájemně dost podobné a jejich mluvčí byli po mnoho generací bilingvní. Zatímco arabština byla literárním a prestižním jazykem, „mozárabe“ byla lidovým a rodinným jazykem, obohacným mnoha arabismy.

Zaragoza byla Araby dobyta v roce 714 a Huesca o několik let později. V těchto místech se usadil mozarabský dialekt a to až do rekonquisty. Kromě toho, mezi lety 1125-1126 podnikl Alfonso I. expedici do Granady, odkud se s ním vrátilo 10.000 Mozarabů, kteří posléze osídlili nově dobytá území.

3.3.1. Úloha mozarabštiny

O mozarabštině je známo velmi málo, protože literárním jazykem byla arabština, a malé množství dat, které jsou dnes známy, pochází z arabsko-latinských glosářů, z alchamidských textů či z textů „jarchas“ a z toponym či názvů rostlin (Ben Bucklárrix, zaragozský botanik, vyhotovil seznam dvě stě mozarabských názvů rostlin: např. „uelyo negro“ = ojo negro, „plantain“ = llantén – skoro stejné jako „plaintana“ v aragonštině). Seznam byl vyhotoven ještě před dobytím Zaragozy, aragonština tedy na něj neměla vliv.

Podle Sanchise Guarnera ⁶¹ byla mozarabština velmi podobná aragonštině, především ve fonetice, a aragonština tak bez potíží mozarabštinu absorbovala.

Existuje řada fonetických podobností:

- Kolísání výsledků diftongace Ę > ye, ya. „yarba/yerba“.

- Diftong se tvořil před jodem: mozarab. „uelyo“ - ojo, podobně arag. „uello“
- Tendence k apokopě koncového –o.
- Uchovávání počátečních G- a J-, stejně jako v aragonštině: mozarab. „yenesta“ - hiniesta, arag. „chinestra“
- Uchovávání počátečních PL-, CL-, FL-. mozar. „plantain“, arag. „plantaina“
- CT > it/ht: „nohte/noxte“, „leyte/lehte“

Přes drobné rozdíly byla mozarabština dialektem velmi podobným tomu, kterým se hovořilo na severu křesťanského království a proto mozarabové aragonštinu velmi lehce asimilovali, takže po ní nezůstaly v aragonštině téměř žádné stopy.

Kurt Baldinger ⁶² uvádí několik málo arabských výpůjček, které se dostaly do středověké aragonštiny přes mozarabštinu, v dnešní aragonštině však již neexistují: např. „almiçara“ - batidera, která je jasně arabského původu, citoslovce „ayec-ayec“ - cuidado, cuidado, které bylo velmi dlouho považováno za výsledek *AD-ECCUM, ale pochází z arabského citoslovce „ayech“ - cuidado.

3.4. Období křesťanských království

O prvním hrabství Aragonu je zmínka z roku 828 a jeho sustrát byl tvořen horaly, uprchlíky a vzbouřenci z islámizovaných zemí, k nimž je třeba připojit postroje Franků vyslaných Karlem Velikým na počátku IX. století.

Na počátku X. století dochází sňatkem mezi dědičkou hraběte Galinda II, Andregotou, a pamplonským králem Garcíou Sánchezem I. ke sloučení hrabství Aragónu s Navarrským královstvím. Co se týče původu názvu „navarroaragonés“, Gonzáles Ollé uvádí, že:

el romance del Este navarro y del Oeste aragonés tuvieron que constituir necesariamente, en sus orígenes, una misma modalidad idiomática; no obstante las circunstancias históricas y culturales en que ambos espacios lingüísticos se desenvuelven son distintas, de modo que en la etapa subsiguiente el navarro iría adquiriendo autonomía respecto al aragonés.⁶³

Velmi brzy, v roce 1044, jsou Sobrarbe a Ribagorza připojeny k hrabství Aragónu. Tak se stává za vlády Ramira I. (1035 – 1063), jež je považován za prvního krále sjednoceného Aragónu. Jeho syn, Sancho Ramírez (1064 – 1094) ustanovuje město Jaca za hlavní město království, v němž se prostřednictvím „Fueros“ ⁶⁴ (1077)

usazuje početná skupina ultrapyrenejských obyvatel (též Franků). Po cestě krále do Říma (1068) se nahrazuje hispánská či mozarabská liturgie za římskou. Nástupce Pedro I. se zmocňuje Huesky a v roce 1096 sem přesouvá hlavní město. Mozarabské obyvatelstvo, které žilo v Huesce, se smísilo s obyvateli přicházejícími ze severu.

Pedro I. dobývá též Barbastro. Během sta let (od nástupu Ramira I. do smrti Alfonsa I. v roce 1134) se panovníci dostali z Jaky až do Zaragozy, která byla dobyta v roce 1118, též byla dobyta Tudela, Tarazona, Calatayud, Daroca, Molina de Aragón aj.

V roce 1137 se sňatkem Petronily, dcery Ramira II., s barcelonským knížetem Ramónem Berenguerem IV. spojuje království Aragónu s barcelonským hrabstvím a spravováno je katalánskými krály. To je důležitý moment pro Aragón, protože od té doby je aragonština, spolu s katalánštinou, úředním jazykem Aragonské Koruny, což přispívá k oboustranným vlivům mezi oběma jazyky.

Alfonso II. postupuje na jih a dobývá Teruel v r. 1171, tudíž aragonština je šířena až sem. Jaime I. na druhou stranu dobývá Mallorku a Valencii (v letech 1229 a 1238) a přináší sem naopak katalánštinu.

Nově dobytá území byla osidlována lidmi přicházejícími ze severu, kteří již mluvili aragonsky a jak soudí Francho Nagore ⁶⁵, tito lidé předávali aragonský jazyk obyvatelům těchto dobytých území, mezi nimiž byli Mozarabové, kteří neměli s přijetím aragonštiny potíže právě pro podobnost obou jazyků.

3.4.1. Úloha katalánštiny

Jak již bylo řečeno, vztahy s barcelonským hrabstvím byly od XII. století velmi úzké, díky sňatku Petronily, dcery Ramira II., s barcelonským knížetem Ramónem Berenguerem IV. Následující příklady ze středověkých textů, jež analyzoval Bernard Pottier ⁶⁶, můžeme přičíst vlivům katalánštiny:

- kolísání diftongu Ě a Ů. Toto kolísání se však pozoruje jen v několika případech, např. „solo“ namísto „suelo“, „peça“ namísto „pieza.“
- apokopa koncového –o, asi nejtypičtější katalanismus: blanch, fil, molin, troç
- tvoření plurálu -s po konsonantu: comuns, volums, entenals
- lexikální vypůjčky v oblasti různých výrobků a produktů díky obchodními spojení Aragónu s Barcelonou, např. albercoch, arbre, burell, canonge, chamelot, crosell, diluns, grameu, grogo, moll, senet, titol, vidre, vori.

3.4.2. Úloha okcitanštiny

Je známo, že vliv okcitanštiny na aragonštinu byl patrný, přinejmenším v písemné podobě, jak to dokazují středověké texty. Francho Nagore ⁶⁷ si tento vliv vysvětluje přítomností mnoha Franků (tedy ultrapyrenejských obyvatel, kteří ve většině případů pocházeli ze země tzv. „Lengua d’Oc“), kteří přišli do Aragonu pomáhat při reconquistě a již zde zůstali. Také nesmíme zapomínat na poutní cestu do Santiaga de Compostela, která přiváděla od XI. století četné poutníky. Tento poutní ruch poznamenal především město Jaca, kde se v XIII. století vyhotovují městská nařízení (tzv. „Establimentz“) v okcitanštině, stejně jako se v okcitanštině vydávají některé verze „Fueros“. Kromě obchodníků a již zmíněných poutníků, přispěli též k difuzi okcitanšských slov v Aragonu mniši a trubadúři. Právě oni mohli představovat dvě cesty kulturního pronikání okcitanštiny a potažmo hlavní podíl na psané aragonštině.

Francho Nagore ⁶⁸ rozlišuje několik druhů okcitanismů podle stupně rozšíření v různých oblastech.

1) Obecně rozšířené okcitanismy: tzn. ty, které se užívají na celém jazykovém území aragonštiny. Jsou často dokumentovány již ve středověké, psané aragonštině. Mohou se tedy tyto okcitanismy považovat za plně asimilované, usazené a rozšířené v aragonštině. Jejich proniknutí v raném středověku vysvětluje difuzi po celém Horním Aragonu. Příklady v této kategorii jsou slova jako „chaminera“ – chimenea, dokumentováno již v roce 1403, „mesache“ – muchacho, „minchar“ – comer („minchar“ se řídí hláskovými zákony okcitanštiny), „peirón“ – obelisco. Též jsou rozšířeny sufixy jako –aire jako např. „charraire“ – hablador.

2) Relativně rozšířené okcitanismy: přítomné v údolních obcích Horního Aragonu. Nejsou dokumentovány ve středověku a to možná znamená, že se jedná o pozdější okcitanismy (tzn. že pronikly do aragonštiny během XVI. s XVIII. století, nebo dokonce později). Není též vyloučeno, že pronikly do aragonštiny dříve, ale byly považovány za lokalismy nedostatečně zobecněné na to, aby mohly být použity v písemnictví. Kromě toho, podle všeho se jedná o vypůjčky z gaskoňštiny do okcitanštiny. Příkladem mohou být okcitanismy jako: „mai“ – madre, „pai“ – padre, „briquet“ – encendedor.

3) Okcitanismy-lokalismy: vlastní jen určité obci či údolní oblasti. Zdá se, že byly osvojeny teprve nedávno (ne dříve než v XVIII. století) a přenášeny z jednoho místa na druhé díky kontaktům mezi sousedními údolími. Jedná se ve všech případech o

výpůjčky z gaskoňštiny. Do této kategorie patří slova jako: „beroya“ - hermosa, „cauquerré“ – dinero (valle de Ansó); „alox“ - alojamiento (valle de Echo); „jeús“ - helecho (valle de Tena); „limanda“ – armario (valle de Bielsa) a „quillá“ – levantar (valle de Benasque). Některé okcitanismy, jako mai nebo pai tvoří součást literární koiné.

3.5. Ústup aragonštiny

V Aragónu XIV. století se mluvilo pouze aragonsky. V roce 1412 byl podepsán „Compromiso de Caspe“. Touto dohodou se nastolila vláda kastilské dynastie, což znamenalo brzkou kastelanizaci aragonských úředních sfér. Nastolení vlády Fernanda I. de Trastamara znamená změnu politické situace.

Podle Francha Nagoreho ⁶⁹ rychlé kastelanizaci napomohly dvě okolnosti: nízké lingvistické povědomí Aragonců a málo rozvinutá literatura, a též podobnost v mnoha ohledech kastilštiny a aragonštiny.

Podle Pottiera ⁷⁰ je raný vliv kastilštiny odražen hlavně ve fonetice a to konkrétně v těchto fenoménech:

- Úpadek počátečního G- v GERMANU, objevuje se již ve formě „ermano“ v roce 1365 a 1450. Přitom aragonský ekvivalent je „chirmano“, případně „chirmán“.
- M'N > mbr. V roce 1330 se objevuje „arambre“, „corambre“, „costumbre“ vedle aragonských tvarů „arampne“, „corampne“, „costumpnes“.
- -ELLU > iello. Tato změna se objevuje pravidelně od roku 1331. např. „amariello“, „aniello“, „capiella“, „siella“, „castiello“. Tvar –illo se pak objevuje od roku 1478.
- Vývoj KT > -it- v aragonštině, KT > -ch- v kastilštině. Zatímco ještě do roku 1478 můžeme najít výrazy jako „feito“, „peyto“, kolem roku 1480 již se začíná užívat –ch-
- Aragonské počáteční -f- ustupuje kastilskému –h- později, mezi lety 1492 a 1499. Např. „hilo“ místo „filo“. Některé výrazy jako arag. „finollo“ - hinojo se udržují ještě dlouho poté.
- PL-, CL-, FL- se uchovávají do roku 1497 „pleno“, „pluvia“, „clau“, „clamar“. V roce 1497 se poprvé objevuje kastilské „llo“ místo aragonského „pleno“.
- Aragonské -ll- se mění na kastilské -j- asi mezi lety 1485-1490. Např. „viejo“ místo „viello“.

Podle Pottiera je třeba spolu s kastilským fonetickým vlivem zmínit také vliv katalánský. Například, že se neuchytil diftong Ě a Ů v některých slovech, např. „peça“ místo „pieza“, „bones“ namísto „buenos“, či apokopa koncového –o. (blanch, fil,

molín). Kromě kastilského a katalánského vlivu je třeba zmínit i vliv provensálský, který se projevuje v psané podobě: „estug“ – estuche, „colgo“ – colchón, „gico“ – chico.

Co se týče morfologie, jako příklad můžeme uvést hojně používání sufixů –allo, –az, –in, –ito-, –ment, –ot. Zvláště hojně se vyskytuje –iello a –ico. Také se paralelně nadále užívá typicky aragonský sufix –et, –eta: anseta, bacieta, anelleta, tenalleta, tovalleta, trocet.

Je důležité si uvědomit, že tato kastelanizace se projevila pouze v literárním jazyce nebo případně v mluvě společensky vyšších městských vrstev. Nižší vrstvy městských obyvatel, venkovské obyvatelstvo a především obyvatelstvo izolovaných obcí nadále používalo aragonštinu. Pottier předpokládá, že na počátku XVI. století, byla města (zcela určitě jejich vyšší a střední vrstvy) zcela kastelanizována, během XVI. aragonština postupně vymizela z jihu oblasti, která dnes zahrnuje provincií Teruel, stejně tak téměř z celé dnešní provincie Zaragoza, na východě až k Dolnímu Aragonu a na severu pomalu vymizela až k obcím Ejea a Zuera.

Aragonština se tedy udržela přibližně v celé dnešní provincií Huesca, středu a východu Teruelu a pár oblastí na severu a východě provincie Zaragoza. Je nutné dodat, že hlavní, ne-li jediný podíl na konzervaci v těchto oblastech byla obtížná dopravní přístupnost v Pyrenejích.

3.6 Středověké písemnictví v aragonštině

Za skutečně první aragonský text (a první pojednávající o historii) můžeme považovat *Liber Regum*. Jedná se o historickou kroniku, pravděpodobně napsanou mezi roky 1194 a 1211. Autor je neznámý a vypráví o Evě a Adamovi, Ježíši, římských císařích a dokonce o kráľích Kastilie, Navarry a Aragonu.

V textu se již objevuje značné množství aragonských rysů: huellos, nueit, cueita, plegaron, plorron, plover, clamar, creder, crudel, odía, piedes, desradigó, dreitamentre, feito, muitas, muller, fillo, trvallo, mellor, consello, naxié, exe, onso, murié, temié, qui, lur, li.

Na druhou stranu však chybí některé typicky aragonské rysy, jako plurál tvořený –s, v textu se objevuje kastilský plurál –es. Aragonský plurál se v celém textu objevuje pouze ve dvou případech: „apostols“, „monç“ (vzniklo vlastně z „mont-s“). Též se

užívá kastilský člen „el“, „la“, místo aragonských členů „o“, „a“, které v textu nemají zastoupení vůbec. Dále zde chybí typické imperfektum –eba, -iba.

Z počátku XII. století pochází *Razón feita d'amor*, považovaná za první lyrickou báseň, napsanou vůbec v nějaké románštině. Autor je též neznámý, ačkoliv z referencí v básni můžeme vyčíst, že byl klerik, tedy vzdělaný muž. Mohl pocházet z obce Moros v provincii Zaragoza, neboť v druhé části, nazvané „Denuestos del agua y del vino“ říká: „Lupus me feçit de Moros.“ Mohlo se samozřejmě jednat o připomínku opisovače, ale protože tato teorie nebyla potvrzena, můžeme se domnívat, že ji napsal sám autor.

V básni se objevují následující aragonské rysy: feita, pleno, fuent, peyor, odí, muito, ačkoliv stejně jako v případě *Liber Regum*, objevují se též kastelanismy jako druhá osoba plurálu „queredes“, „avedes“, nebo alternace mezi „fuent“ a „fuenta“. Plurály jsou všechny kastilské: flores, dientes.

Další spisy, již z XIII. století, také vykazují některé aragonské rysy: např. *Libro del Apolonio*, *Libro de Alexandre*, *Vida de Santa María Egipcíaca*, *Libre dels tres Reys d'Orient aj.*

Ve XIV. století vyniká osobnost Juana Fernándeze de Heredia, humanisty, historika a autora děl *Grant Crónica d'Espanya* a *Crónica de los Conquiridores*. Zasloužil se o překlad klasických antických děl do aragonštiny (např. od Plutarca). Ze stejného století pochází *Crónica de San Juan de la Peña*, která zahrnuje veršovanou prózu *Cantar de la Campana de Huesca*.

Žádný z textů ale není napsán kompletně v aragonštině, nýbrž se projevuje kolísání mezi aragonštinou a kastilštinou, jak jsme se mohli přesvědčit v případě *Liber Regum* a *Razón feita d'amor*. Proč k tomu docházelo, není zcela jasné.

Je důležité si uvědomit, že středověké texty neodrážely skutečnou mluvu aragonského lidu. Pro dokumentaci přibližné aragonské mluvy máme k dispozici četné notářské zápisy, jejichž autory byli lidé např. bez dostatečné znalosti kastilštiny.

Tomás Navarro:

Es opinión general atribuirles grandes ventajas sobre los textos literarios, si se trata de conocer el habla corriente de la localidad en que esos documentos están fechados. Créese que los notarios, humildes vecinos y a veces de pueblecillos rurales, al redactar sus escrituras estarían muy lejos de pensar en la expresión culta y artística que sólo a un literato preocuparía. Unido a esto a la falta de datos dialectales referentes a la Edad media, se explica la especial estimación que las cartas notariales son acogidas en filología. ⁷¹

Pro srovnání uvádím dva notářské texty: *Documentos de L'Almunia* a *Documentos del Alto Aragón* a literární texty Juana Fernández de Heredia. ⁷²

Documentos de L'Almunia Documentos de Alto Aragón J. Fernández de Heredia

Contra las sobreditas	Sobreditos	Sobredichos
Como de suso dito yes	Por el dito solano	La dicha ciudat
Et se esperan muytas dudas haber	Por muytos insuportables deudos mios	Murieron muchos millares
Feyto fue esto	Feyto fue esto en Cauedallo de Agua Tuerta	Del qual es fecha mención
Ueyto dineros jacenses	Huytanta	Porque era de noche
Et femos establimiento	No feua o feuan el dito seruicio	Ante fazia sonar las trompas

Jak je patrné ze srovnávací tabulky, mluva Fernández de Heredia je mnohem více kastelanizovaná než mluva notářů. V každém případě, ani jeden ze tří textů neodráží skutečnou mluvu. Francho Nagore ⁷³ na základě těchto textů předpokládá tři jazykové stráty v tomto období:

1) **Lidová mluva**, která užívala běžně člen o, lo, imperfektum na -eba, -iba a další morfologické a syntaktické znaky, které se dochovaly až do dnešní doby. Pokud by tomu tak nebylo, nebylo by možné vysvětlit, jak se tyto znaky mohly uchovat v dnešní mluvě.

2) **Notářská mluva**, užívaná notáři a písaři, která byla vzdálena lidové mluvě, ačkoliv vykazovala řadu aragonských rysů, především ve fonetice.

3) **Literární mluva**, užívaná autory kronik, úředních dokumentů, literárních děl atd., velmi kastelanizovaná. Vykazuje některé aragonské znaky, které nám mohou napovědět o původu těchto děl, ale je značně vzdálena lidové mluvě. V tomto případě mluvíme o

„strictu sensu“ tzn. že tato díla nejsou psána v aragonštině, nýbrž že jen vykazují, ve větším či menším množství, aragonské rysy.

3.7. Hláskové změny

Na základě poznatků Manuela Alvára zde uvádím pro aragonštinu netypičtější evoluční fonetické odlišnosti od kastilštiny: ⁷³

3.7.1. Přízvučné vokály

1) Ě má dvě východiska: „ié“ a „iá“. První z nich je v současné době nejrozšířenější a je zcela jistě výsledkem kastelanizace.

METU > miedo, SEPTE > siete, FERRU > fierro.

Doplňuji, že varianta „iá“ se dnes užívá jen v toponymických názvech a v méně významném dialektu bergotés, kde je výsledek: TEMPU > „tiampo“ - tiempo, QUAESITU > „quiasto“ - querido.

Je velmi důležité se zmínit, že normativní aragonština předepisuje variantu „ié“ (podrobněji k normativním variantám viz. kapitola 4. „Charakteristika normy současné aragonštiny“).

2) Ö má tři východiska: ué, uá, uó. První z nich je stejně jako v případě 1) nejrozšířenější a normativní. PONTE > „puen“ - puente, FONTE > „fuen“ - fuente. Varianta „uó“ byla obvyklá ve středověku, jak dokazují některé texty, ale vymizela a varianta „uá“ se dnes užívá opět v oblasti fonetického archaismu, tedy v dialektu bergotés, kde je výsledek BONU > „buano“ - bueno, PONTE > „puande“ - puente.

3) Krátký vokál před jodem diftongizoval, na rozdíl od kastilštiny: FÖLIA > „fuella“ - hoja, ÖCULU > „uello“ - ojo.

4) Velmi zajímavá je diftongizace dlouhých vokálů É, Í, Ó, Ú, na poloostrově raritní, avšak existující ve francouzštině a rétorománštině. Zatím nebyl tento fenomén dostatečně prostudován a tak není možné dojít k nějakému pravděpodobnému závěru.

MÉTRU > „mietro“ - medida de líquidos, NÍDU > „niedo“ - nido

BÍGU > „biega“ - viga, URGÓLI > „orgüello“ - orgullo

MÓRA > „muera“ - mora

5) Diftongizují též monoftongované diftongy:

TAEDA > TÉDA > „tieda“ - tea, FOEDUS > FÉDUS > „fiero“ - feo

3.7.2. Nepřízvučné vokály

1) Nepřízvučné vokály na počátku slova podléhají velmi často aferezi:

ASCIATA > „xada“ - azada, UMBILICU > „melico“ - ombligo

Totéž můžeme pozorovat u výpůjček z arabštiny: „roz“ – arroz, „rabal“ - arrabal

2) Podléhají synkopě nepřízvučné vokály též v protonické a posttonické pozici.

MERENDARE > „brendar“ - merendar, ASPERU > „aspro“ - áspero

3) Koncové vokály podléhají apokopě, v některých případech se ale jedná o katalanismus (viz. kapitola 3.4.1. „Úloha katalánštiny)

„molin“ - molino

Především dochází k apokopě po konsonantických skupinách NT a ND:

„chen“ - gente, „dien“ - diente, „puen“ – puente. Existují také výjimky: „rete“ - red, „parete“ - pared.

3.7.3. Další vokalické tendence

1) Snaha o odstranění hiátu je velmi typická pro aragonštinu. Deshiatizace probíhá v aragonštině několika způsoby:

- epentezí konsonantu: „arreguir“ - reír, „atabul“ - ataúd, „chodiga“ - judía, „codete“ - cohete.

- synkopou nepřízvučného vokálu: „almada“ - almohada, „almaza“ - almohaza.

- uzavřením prvního vokálu: „carriar“ - acarrear, „bandiar“ - tañer las campanas.

2) Pro aragonštinu je také typická snaha o eliminaci „esdrújulas“. Taková tendence je například známa z gaskoňštiny nebo francouzštiny.

„figádo“ - hídago, „glaríma“ - lágrima, „cañímo“ - cáñamo

Jak se domnívá Francho Nagore, tato tendence není vlivem francouzštiny, protože v Aragonu existuje množství toponym, které se vyslovují jako „esdrújulas“, např. Cárquera, Bolática, Burrámbalo...

3.7.4. Konsonanty

1) Zásadní odlišností od kastilštiny je uchování počátečního F-. (Na celém Pyrenejském poloostrově je španělština jediným románským jazykem, kde se F- neuchovalo).

FUMUS > „fumo“ - humo, FILIUM > „fillo“ - hijo, FILICEUM > „felze“ - helecho.

2) G- a J- daly do dnešní aragonštiny jedinou variantu ch-, zatímco v kastilštině bylo variant hned několik (j-, g-, h-, Ø-)

GENTE > „chen“ - gente, JENIPERU > „chinepro“ - enebro, GELARE > „chelar“ - helar, GENUCULU > „chinollo“ - hinojo, GERMANU > „chirmán“ - hermano.

3) L- a N- v některých oblastech Sobrarbe (dialekt benasqués) palatalizovaly: LUPUM > „llop“ - lobo, v ostatních oblastech (a v normativní aragonštině) je však vývoj stejný jako v kastilštině: LUPUM > „lupo“ - lobo.

4) PL-, CL-, FL- se vždy uchovávají, na rozdíl od kastilštiny, kde se vyvinuly v ll. PLOREARE > „plorar“ - llorar, PLICARE > „plegar“ - llegar, CLAMARE > „clamar“ - llamar, FLAMA > „flama“ - llama.

V oblasti Ribagorza se -l- vlivem katalánštiny po konsonantu palatalizuje, takže můžeme slyšet: „pllorá“, „pllena“ ad, což však neodpovídá normativní aragonštině.

5) -P-, -T-, -K- nesonorizují, jako se tomu děje v kastilštině.

CAPITAM > „capeza“ - cabeza, LUPUM > „lupo“ - lobo, SAPERE > „saper“ - saber, FORMICA > „fornica“ - hormiga.

6) Intervokální znělé sonory, především -d- se v aragonštině uchovávají, zatímco v kastilštině dochází k synkopě.

RUMIGARE > „remugar“ - rumiar, LIXIVA > „lexiba“ - lejía

7) Po nazále nebo likvidě neznělé okluzívy sonorizují. (jak již bylo zmíněno výše, Menendez Pidal tuto tendenci považuje za osko-umberský sustrát v Pyrenejích).

-MP->-mb-: CAMPU > „cambo“ - campo

-NT->-nd-: PLANTA > „planda“ - llanta

-NK->-ng-: JUNCU > „chungo“ - junco

-LT- >-ld-: ALTU > „aldo“ - alto

-RT->-rd-: EXURTICA > „chordica“ - ortiga

8) Latinské konsonantické skupiny -SC-, -FL- a -X- daly neznělou prepalatální frikativu [š], ortograficky se zaznamenává jako x (viz. kapitola 4.1. „Ortografie“).

CRESCERE > „crexer“ - crecer, MATAXA > „madaxa“ - madeja, COXU > „coxo“ - cojo, LIXIVA > „lexiba“ - lejía, IPSEUM > „ixo“ - eso

9) Konsonantická skupina -CT- dala -it-, vedle kastilského -ch-.

NOCTE > nueit > „nuey“ - noche, DICTU > „dito“ - dicho, PECTU > „peito“ - pecho. V některých oblastech valle de Broto a Bielsa (dialekt bergotés a belsetán)

pozorujeme tendenci k odstranění tohoto diftongu: „feto“ namísto „feito“ - hecho, což však neodpovídá normativní aragonštině.

10) Konsonantické skupiny –C´L-, -T´L-, -G´L- daly -ll-, oproti kastilštině, kde je výsledek -j-.

RUBEU > „royo“ - rojo, TEGULA > „tella“ - teja, MACULATA > „mallata“ - majada

11) Konsonantická skupina –NG´L- se uchovává, na rozdíl od kastilštiny, kde je výsledek –ñ-.

UNGULA > „ungla“ – uña

4.Charakteristika spisovné normy současné aragonštiny v konfrontaci se španělštinou

4.1. Náčrt procesu

Francho Nagore ⁷³ tvrdí, že unifikace jakéhokoliv jazyka se musí zakládat na nejvíce rozšířených prvcích a na nejstarším dochovaném stadiu, přičemž se má docílit rovnováhy mezi oběma kritérii.

Podle Nagoreho se vychází z nejrozšířenějšího dialektu, který se doplňuje prvky z ostatních dialektů. Standardní aragonština se inspirovala v centrálním dialektu tensino a v západním dialektu cheso, ze kterého převzala řadu prvků hlavně proto, že cheso je jedním z mála dialektů aragonštiny, které nevykazují tak silnou kastelanizaci. Jako příklad můžeme uvést slovo „nuey“ - noche, které se dnes užívá v podstatě pouze v dialektu cheso (existuje také varianta „nuet“ v dialektu belsetán), na všech ostatních místech se užívá španělský výraz „noche“, který vypudil aragonský ekvivalent. V procesu unifikace aragonštiny bylo tedy zcela evidentní, že výraz „nuey“ se musí obnovit, neboť zcela odpovídá hláskovým zákonům aragonštiny, zatímco „noche“ je typicky španělská, jde tedy o to **regenerovat** aragonské výrazy, které se vytratily v důsledku kastelanizace.

Jako první je třeba sjednotit ortografii (viz. kapitola 4.1. „Ortografie“).

Ruku v ruce s ortografií se sjednotí fonetika. Fonetika nepředstavovala pro aragonštinu příliš problematický úkol, neboť aragonské dialekty se od sebe foneticky málo odlišují. Samozřejmě bylo třeba opět regenerovat hláskové změny vlastní aragonštině: např. „feito“ a ne hecho, „ruello“ a ne ruejo ad. Dalším úkolem v oblasti fonetiky bylo sjednotit diftongy pocházející z Ő a Ę. Přestože neodpovídá zcela aragonským hláskovým změnám, sjednocená aragonština dala přednost variantě „ié“ a „ué“, protože jak již bylo řečeno, obě varianty jsou nejrozšířenější. Varianty „iá“ a „uá“, jsou dnes živé jen v málo významném dialektu, zvaném bergotés. V normativní aragonštině je tuto variantu povoleno užívat jen v případě, pokud se objevují v obecně rozšířených výrazech: např. „uambra“ - sombra.

Co se týče morfologie, nejdůležitější úlohou bylo sjednotit členy, protože představují nejužívanější prvky jazyka. V aragonštině (viz. kapitola 4.2.1. „Člen“) existují tři formy členu: „lo“, „ro“ a „o“. Všechny tři formy pocházejí z latinského ILLUM. Varianta „o“ se užívá jen v dialektech ansotano a tensino, a proto ji můžeme považovat za archaismus. Nejběžnější forma je „lo“, která se užívá ve všech ostatních oblastech. Forma „ro“ je známa v centrálních údolích (Tena, Broto, Ribera de Fiscal), ale jen za vokálem. V normativní aragonštině se tedy logicky používá forma „o“, po vokálu „ro“.

Dalším krokem v procesu unifikace byla konjugace. V 2. osobě singuláru préterita indefinida se rozhodovalo mezi třemi tvary:

1) tú fizos, tú diós

2)tú fizes, tú díjes

3)tú faziés a tú diziés

V procesu kodifikace zvítězila třetí varianta. Co se týče 3. osoby plurálu, koexistují tvary dokonce čtyři: canteron / cantaron/ cantón/ cantoren. V tomto případě se rozhodlo ve prospěch tvaru centrálních dialektů „cantoron“ a „cantón“. V 2. osobě plurálu jednoznačně převládl tvar zakončený na -z: „féz“, neboť existující tvary „féis“ (dialekt tensino) jsou jasným znakem kastelanizace.

Tvary kondicionálu -arba, -erba a -irba, ačkoliv jsou běžné jen v dialektu tensino, se staly normativními, protože jsou typicky aragonské.

Na poli syntaxe představoval největší problém slovosled zájmen. Nakonec se staly normativním: „lo me“ - me lo, „lo te“ - te lo.

Tvar „bi-ha“ - hay, který z některých dialektů vymizel, byl regenerován a stal se součástí sjednocené aragonštiny.

Unifikace lexika se děje buď na základě nejvšeobecnějšího termínu, nebo na základě lexika foneticky vlastního aragonštině, jak jsem se zmínila na začátku v příkladě „nuey“ - noche.

4.2. Umělost standardní varianty

Blas Arroyo ⁷⁴ uvádí, že proces vytváření standardního dialektu neznamena jen povýšení některé varianty nad ostatní, ale také předpis sjednocujících lingvistických pravidel ve formě gramatik, slovníků, příruček správné výslovnosti atd.

V případě minoritních jazyků, které navíc čelí hrozbě zániku, toto povýšení některých dialektů na úkor druhých může vyvolat vážné problémy.

Podle Fischmana ⁷⁵ mohou být tyto problémy vyvolány ponejvíce možností, že uživatelé minoritního jazyka budou považovat standardní variantu za umělou a zvláštní, vzdálenou jejich lingvistické kompetenci, což je podle Fischmana případ moderní irštiny, quechua v některých andských oblastech či euskera batua, sjednocené baskičtiny, v baskofonních regionech na severu Španělska. K výčtu příkladů mohu připojit samozřejmě i aragonštinu, jak bude řeč následně.

Dále existuje možnost, že si uživatelé, v procesu standardizace méně favorizovaných dialektů, toto povýšení vysvětlí tak, že byli mluvčí stejné jazykové komunity jasně zvýhodněni státními autoritami (pocit nespravedlnosti).

Poslední možností je zesílení pocitu jazykové podřazenosti, tzv. subordinovaná diglosie, a to nejen vůči majoritnímu jazyku, ale též vůči nové variantě jejich vlastního jazyka.

Standardní, obecná aragonština, která dnes existuje, je tzv. protokoiné, tzn. obecná literární aragonština (fabla aragonesa). V jejím případě nastala situace, popisovaná Fischmanem a to, že v současné době se s touto obecnou variantou ztotožňuje jen málo mluvčích, a to dokonce i přední lingvisté:

Félix Monge:

Lo que quería advertir, y lo he dicho también antes en otras ocasiones, es que tal lengua aragonesa no existe ni ha existido antes. La así llamada es una creación artificial y reciente (de los últimos años de franquismo) y que consiste en reunir palabras y formas de las distintas hablas del Pirineo aragonés hasta constituir el llamado „aragonés común“ o „aragonés unificado.“⁷⁶

Tomás Buesa: „Puede trazarse un diasistema de las hablas „aragonesas“, pero no un sistema del aragonés, porque éste – insisto – no ha existido ni existe, aunque por comodidad continuemos usando el término aragonés al tratar de nuestro dialecto.“⁷⁷

Juan Antonio Frago dokonce tvrdí:

Reinvindicar para el aragonés la mínima unidad, difusión y coherencia lingüísticas exigibles para su calificación como lengua parece, en el momento presente, una actitud que puede tacharse cuando menos de poco realista. De cualquier modo, la „lengua aragonesa“ que se nos ofrece no se habla, no se practica en ningún sitio...⁷⁸

Jak poznamenává Blas Arroyo⁷⁹, to, že je standardní varianta mluvčími považována za umělou a zvláštní je fenomén, který může vymizet během několika generací. Své tvrzení podporuje příkladem indiánského jazyka quechua, jak bude řeč v následující kapitole 2.1.1. „Quechua“.

2.3.1. Quechua

Blas Arroyo se zmiňuje, že v 80. letech minulého století byl vytvořen sjednocený jazyk „quechua unificado“, který v současné době funguje jako standardní varianta v rozlehlých andských oblastech. Dokládá, že v některých regionech (předpokládám, že se jedná o regiony s vyšší alfabetizací), např. Saraguro, se od sebe velmi rychle oddělily standardní varianta a tzv. „quechua auténtico“. Přestože jsou oba dialekty vzájemně srozumitelné, polemiky a napětí mezi dvěma generacemi jsou velmi silné. V současné době považují mladí mluvčí, kteří se v posledních dvaceti letech naučili používat „quechua unificado“, jak v mluvené, tak v psané formě, variantu starších mluvčích za podřadnou. Na druhou stranu, starší mluvčí považují standardní variantu za příliš umělou a vzdálenou jejich reálné lingvistické kompetenci.

Zajímavý příklad uvádí též Enrique Bernárdez ⁸⁰ v podobě norštiny. Norština má dvě standardní varianty, jedna z nich byla vytvořena v polovině minulého století jedním jediným člověkem, gramatikem Ivarem Aasenem, který ze všech dialektů vybral rysy, které mu připadaly nejsrozumitelnější pro všechny uživatele a dnes je tato varianta běžně užívaná. Je ale zcela jisté, že v počáteční fázi musela mít přívlastek umělosti.

2.3.2. Euskera batua

Na Pyrenejském poloostrově je zářným příkladem baskičtina. Sjednocená baskičtina, tzv. „euskera batúa“, byla vytvořena v roce 1968, na základě nejrozšířenějších dialektů guipuzcoano a labortano-navarro.

Blas Arroyo ⁸¹ poznamenává, že v dnešní době existují v Baskicku tři jazykové modely, v nichž je možno studovat předměty na základních školách. Model A zaručuje výuku výhradně ve španělštině, přičemž baskičtina figuruje jako povinný předmět, model B je bilingvní, některé předměty jsou vyučovány ve španělštině a jiné v baskičtině a konečně model C zahrnuje veškerou výuku v baskičtině, se španělštinou jako povinným předmětem. Je samozřejmé, že jazykem výuky je právě „euskera batúa“, používaná též jako prostředek státní správy, mediální komunikace (odhaduje se, že přibližně 250.000 lidí čte denně noviny v baskičtině ⁸²) a většiny literární produkce, což má za následek obdobnou situaci jako v již zmiňovaných andských oblastech a to, že mladší Baskové, kteří se v posledních dvaceti až třiceti letech naučili užívat výhradně „euskera batúa“, považují tuto variantu za přirozenou, zatímco pro starší občany ještě zní cize a uměle.

2.3.3 Fabla aragonesa

První podnět k vytvoření sjednocené aragonštiny dal v roce 1977 Francho Nagore, když vydává *Gramática de la lengua aragonesa*, kde se snaží o sjednocení morfologie a syntaxe. Sjednocení lexika se děje mnohem později, v roce 1997, kdy je publikován *Vocabulario aragonés-castellano, castellano-aragonés*. Konečně nejvýznamnějším počinem byl v roce 1987 kongres nazvaný „Congreso ta ra normalizacion de l aragonés“, kde byly ustanoveny ortografické normy platné pro všechny aragonské dialekty. „Fabla aragonesa“, jak se obecná aragonština běžně nazývá, existuje méně než jednu generaci a je tedy přirozené, že mluvčí aragonských dialektů v ní vidí umělý prvek, který nezřídka srovnávají s esperantem, což je přinejmenším nadsazené. Vzhledem k tomu, že „fabla aragonesa“ je varianta, které se učí žáci v jazykových kurzech, je používána jako nástroj komunikace tisku a literatury (ač skromné), je z mého pohledu pravděpodobné, že za dalších dvacet let by mohla nastat situace přirovnatelná k „eusquera batúa“ či „quechua unificado“, tím spíše, podaří-li se aragonským kortesům prosadit návrh na reformu statusu o autonomii (znění v kapitole 2.2. „Politická situace“).

Nebot' je obecně platným pravidlem, že každý jazyk byl jednou dialektem, je pochopitelné, že si takovýmto procesem prošla i sama španělština. Středověká kastilština se stala úředním jazykem království Castilla y León za vlády Fernanda III. (1217 – 1252) a zanedlouho nato, po náležité kodifikaci, nahradila latinu jako jazyk umělecké prózy.

Bohumil Zavadil⁸³ tvrdí, že kastilština také disponovala řadou dialektů, z nichž se měl jeden vybrat jako spisovná norma, a stal se jím dialekt toledský. Vedle toledského dialektu existoval např. dialekt burgoský, jehož zvláštnosti se ale ve spisovném jazyce prosadily až později (např. F- > /h/, či -iello > -illo).

O kodifikaci moderní španělštiny se zasloužila v prvních desetiletích existence Královská akademie (vznikla v roce 1713), kdy dochází k dovršení fonologických přeměn a modernizuje se morfologie. Zároveň je publikována akademická mluvnice a akademický slovník spisovného jazyka. Dnešní standardní variantu španělštiny představuje dialekt valladolidský, ne madridský, jak se všeobecně věří, jistě proto, že mediální komunikace využívají spíše úzus hlavního města. Španělština má několik

standardních variant, např. *español rioplatense*, platná v Argentině a Uruguayi. Jedná se tedy o **policentrickou** standardizaci.

4.1. Ortografie

Jak již bylo řečeno, ortografické normy platné pro všechny aragonské dialekty byly schváleny v roce 1987 na I. kongresu „Congreso ta ra normalizacio d'aragonés.“

Ortografické normy se neliší od španělštiny, krom několika výjimek, jež jsou následující 84:

1) na rozdíl od španělštiny, v aragonštině se neužívá grafém *h*, pouze v případech, kdy by měl distinktivní platnost. V aragonštině se tak píše: „istoria“ - historia, „ortal“ - huerto, „ora“ - hora, „erenzio“ - herencia, „aber“ - haber stejně jako příslušné konjugace, kromě třech případů, které se píší s *h* a tak se odlišují od členů: „ha“ pro odlišení od „a“ - la, „has“ pro odlišení od „as“ - las, nebo „han“ pro odlišení od „an“ - donde.

h se nepíše ani u toponymických názvů: *Uesca* „Huesca“

2) grafém *b* se užívá pro výhradně takový zvuk, v němž se aragonština zásadně liší od španělštiny, která se v tomto směru řídí etymologií.

„bibir“ - vivir, „bino“ - vino, „biello“ - viejo, „lebar“ - llevar, „busatros“ - vosotros

3) aragonština na rozdíl od španělštiny disponuje hláskou [dz], která se zapisuje jako *z* (jedná se o neznělou dentální afrikátu).

„zielo“ - cielo, „zenisa“ - ceniza, „dizir“ - decir, „ziresa“ - cereza, „zerrar“ - cerrar, „zucré“ - azúcar.

4) slova začínající diftongem se dříve zapisovala s *g*- na začátku, např. „güello“ - ojo, podle nových norem se *g*- eliminuje: „uello“ - ojo, „ueito“ - ocho, „uambra“ - penumbra, sombra.

Proto je možné se v některých starších pracích setkat s výrazem „Güesca“ - Huesca.

5) *x* označuje neznělou prepalatální frikativu [š], např. francouzská frikativa ve slově „cheval“ [ševal] V žádném případě neoznačuje konsonantickou skupinu „ks“ jako ve španělštině.

„ixo“ - eso, „naxer“ - nacer, „dixar“ - dejar, „coxo“ - cojo

4.2. Morfologie

Vzhledem k tomu, že morfologie aragonštiny je příliš obsáhlé téma, které by vydalo na samostatnou práci, rozhodla jsem se do této práce zařadit jen takové prvky,

které se výrazně odlišují od španělštiny, jako člen, plurál, kondicionál nebo imperfektum.⁸⁵

4.2.1. Člen

Normativní aragonština předepisuje určité členy „a“ - la, „o“ - el, „os“ - los, „as“ - las.

„o telláu“ - el tejado, „o triballo“ - el trabajo, „a finestra“ - la ventana, „a nuey“ - la noche, „as crapas“ - las cabras, „os uembros“ - los hombros.

Pokud slovo začíná na stejný vokál jako člen, je třeba zařadit l', tedy ne „onso“, ale „l'onso“ - el oso. Pokud předchází slovo končí vokálem, je třeba užít zvláštního členu, o kterém již byla zmínka a to: lo, la, los, las nebo ro, ra, ros, ras (obě varianty jsou normativní). „prencipio ro triballo“ - comienzo del trabajo.

Zatímco ve španělštině pochází člen z latinského ILLE > el, v aragonštině je etymologickým východiskem ILLUM>elo>lo>o. Ve výslovnosti ILLUM se -LL- oslabilo, tak, že se začalo vyslovovat jako -l- (elo > lo), které se transformovalo v -r- v intervokální pozici (ro) a v počáteční či postkonsonantické pozici došlo k aferezi.

Ve východních dialektech existuje též forma členu „es“ - los, pocházející z ILLOS>eros >es. Taková forma členu nemá v normativní aragonštině zastoupení.

Kontrakce členů se též liší od španělštiny, kde známe jen dva tvary: de el > del, a al > al. V aragonštině existuje kontrakcí nesrovnatelně více: „d'o“ - de, „d'os“ - de los, „t'o“ - al, „t'os“ - a los, „d'a“ - de la, „t'a“ - a la, „d'as“ - de las, „t'as“ - a las, „n'a“ - en la, „n'o“ - en el, „n'as“ - en las, „n'os“ - en los, stejně tak jako je možno kontrahovat předložky „enta“ - hacia, „sobre“ - sobre, např. „ent'os mons“ - hacia los montes, „sobr'as parets“ - sobre las paredes.

Neurčitý člen je stejný jako ve španělštině: un, una, unos, unas. Také neurčitý člen se podrobuje kontrakcím.

4.2.2. Rod

Aragonština má v mnoha slovech odlišný rod než španělština.

„a dolor“ - el dolor, „a color“ - el color, „a olor“ - el olor, „la calor“ - el calor (femeniny jsou pravidelně všechna substantiva zakončená na -or.), dále další substantiva jako: „o dote“ - la dote, „o siñal“ - la señal, „l'ababol“ - la amapola, „a bal“ - el valle.

Co se týče tvoření maskulin a femenin, neliší se aragonština od španělštiny. Téměř všechna femenina se tvoří změnou koncovky na -a. „mesachau - muchacha, od „mesache“ - muchacho.

Pozoruhodná je, na rozdíl od španělštiny, schopnost aragonštiny přetvářet adjektiva zakončená na -e ve femenina: triste > trista, berde > berda „verde“, gris > grisa, pobre > pobra, simple > simpla, choben > chobena „joven“

Tedy můžeme říci: „trista mesacha“ - triste muchacha.

4.2.3. Plurál

Na rozdíl od španělštiny, aragonština tvoří plurál přidáním morfému -s. chóben > chóbens „jóvenes“, can > cans „perros“, mon > mons „montes“, árbol > árbols, bal > bals „valles“. V případě, že slovo končí vokálem nebo konsonanty -cb, -x, -s, je plurál kastilský: boira > boiras „nubes“, fillo > fillos „hijos“, pay > pays „padres“, pex > pexes „peces“, falz > falzes „hoces“. Výjimku tvoří slova, končící na -ero, kde dochází k synkopě: dinero > dinérs. U skupiny slov končících na -t a -d se užívá plurál -z, které foneticky vychází z klasického plurálu -ts. mozét > mozéts > mozéz, „chicos“, briquet > briquetés > briquéz „encendedores“.

4.2.4. Zájmena

Ukazovacími zájmeny jsou:

ĪSTUM > „iste“ - este, „ista“ - esta, „isto“ - esto, „istos“ - estos, „istas“ - estas

IPSUM > „ixe“ - ese, „ixa“ - esa, „ixo“ - eso, „ixos“ - esos, „ixas“ - esas.

ECCUM ĪLLE > „aquer“ - aquel, „aquera“ - aquella, „ixo“ - aquello, „aquérs“ - aquellos, „aqueras“ - aquellas.

Neurčitá zájmena:

BELLU > „bel“ - algún, „bella“ - alguna, „bels“ - algunos, „bellas“ - algunas.

„cualque“ - algún, alguna, „cualques“ - algunos, algunas

Osobní zájmena:

ĪGO > „yo“, TÚ > „tú“, ĪLLE > „er“ - él, ĪLLA > „era“ - ella

NOS ALTEROS/NOS ALTERAS > „nusatros/nusatras“ - nosotros/nosotras

VOS ALTEROS/VOS ALTERAS > „busatros/busatras“ - vosotros/vosotras

ĪLLOS/ ĪLLAS > „ers/eras“ - ellos/ellas

VUESTRA MERCED > „busté“ - usted.

Privlastňovací zájmena: viz kapitola 4.3.1. „Privlastňovací zájmena“

4.2.5. Sloveso SER

Jedna z hlavních odlišností mezi aragonštinou a španělštinou je opozice sloves SER a ESTAR. Zatímco ve španělštině můžeme (velmi zjednodušeně) říci, že sloveso SER předpovídá stálé vlastnosti a ESTAR transitivní, v aragonštině obě slovesa zastupuje jen výraz SER. Tedy můžeme říci: „yo só un mozét“ - yo soy un chico, ale též „tú yes en Zaragoza“ - tú estás en Zaragoza.

Nepřítomnost takové opozice předpokládá v mnoha případech chápání významu podle kontextu. Např. věta „yo só alto“ - yo soy alto/yo estoy alto nutně vyžaduje kontext: pokud tuto větu pronese člověk, který sedí na nějakém vyvýšeném místě, např. na stromě, někomu, kdo stojí na zemi, význam bude samozřejmě „yo estoy alto.“ Stejný postup na základě kontextu se uplatní u vět typu: „a mesacha yera roya“ - la muchacha era rubia/la muchacha estaba colorada, „tú yes bueno“ - tú eres bueno/tú estás bueno apod.

Pro srovnání se španělštinou považuji z morfologického hlediska za zajímavé uvést tvary préterita indefinida, kondicionálu a préterita imperfekta subjunktivu, ostatní časy se liší jen hláskovými, ne morfologickými změnami (např. „yera“ - era, „seréz“ - seréis, „siga“ - sea.

Prét. indef.	Condic.	Prét.imp.de subjuntivo
estíe fui, estuve	serba sería, estaría	estase fuera, estuviera
estíes fuiste, estuviste	serbas serías, estarías	estases fueras, estuvieras
estíe fue, estuvo	serba sería, estaría	estase fuera, estuviera
estíemos fuimos, estuvimos	serbanos s e r í a m o s , estaríamos	estasenos f u é r a m o s , estuviéramos
estíez fuisteis, estuvisteis	sérbaz seríais, estaríais	estásez f u é r a í s , estuviérais
estieron fueron, estuvieron.	serban serían, estarían	estasen fueran, estuvieran

4.2.6. Sloveso ABER „HABER“

Další významnou odlišností mezi španělštinou a aragonštinou je význam slova „aber“ - haber. Zatímco ve španělštině má funkci pouze pomocného slovesa,

v aragonštině je nejen pomocným slovesem, ale též plnovýznamovým, označujícím „tener“.

Tento význam se v živých dialektech uchoval jen na několika málo místech, (mimořádně v dialektu cheso, který se, jak jsem se již zmínila, považuje za nejméně kastelanizovaný), na ostatních místech se začalo užívat „tener“ po vzoru španělštiny. Protože však „aber“ jako plnovýznamové sloveso je typicky aragonské, bylo zahrnuto do sjednocené spisovné aragonštiny.

Např. „yo e fambre porque no e minchau“ - yo tengo hambre porque no he comido, kde **e fambre** je plnovýznamovým slovesem a **e minchau** pomocným.

Neosobní forma slovesa „aber“ ve smyslu existovat, je v aragonštině „bi-ha“ - hay (též bylo řečeno, že aragonský tvar „bi“ byl ve spisovné aragonštině regenerován, neboť na mnoha místech vymizel.)

Stejně jako v předchozím případě, pro zajímavost zde uvádím tabulku préterita indefinida, kondicionálu a pretérita imperfekta subjunktivu. Ostatní tvary se opět liší jen hláskovými změnami: „éz“ - habéis, tenéis, „aiga“ - haya, tenga.

Préterito	indefinido	Condic.		Prét.imp	de subjuntivo
abié	hube, tuve	aberba	habría, tendría	ese	hubiera, tuviera
abiés	h u b i s t e , tuviste	aberbab	h a b r í a s , tendrías	eses	hubieras, tuvieras
abié	hubo, tuvo	aberba	habría, tendría	ese	hubiera, tuviera
abiémos	h u b i m o s , tuvimos	abérbamos	h a b r í a m o s , tendríamos	esenos	h u b i é r a m o s , tuviéramos
abiéz	h u b i s t e i s , tuvisteis	abérbaz	h a b r í a i s , tendríaís	ésez	hubiérais, tuviérais
abieron	h u b i e r o n , tuvieron	aberban	h a b r í a n , tendrían	esen	hubieran, tuvieran

4.2.7. Konjugace

Aragonská slovesa se stejně jako ve španělštině dělí do tří konjugáčnických skupin:

-ar, -er, -ir. Normativní aragonština předepisuje zakončení infinitivu na **-r** („cantar“, „meter“, „adubir“ - alcanzar), v některých dialektech jako např. ansotano a benasqués, dochází v infinitivu k apokopě **r**, tedy trobá, meté, adubí. Naopak v dialektu chistabín (ale ne všeobecně, pouze v určitých obcích) se naopak vyskytuje epiteze: cantáre, metére, adubíre.

4.2.7.1. Indikativ přítomný

V normativní aragonštině přijímá totožné zakončení jako ve španělštině, s výjimkou 2.os.pl., zakončené na **-áz** „áis“ **-éz** „éis“, **íz** „ís.“, tedy:

canto	meto	adubo
cantas	metes	adubes
canta	mete	adube
cantamos	metemos	adubimos
cantáz	metéz	adubíz
cantan	meten	aduben

Normativní konjugaci indikativu přítomného odpovídá většina dialektů (zcela se ztotožňují dialekty ansotano, belsetán, cheso), odlišnou konjugaci vykazuje dialekt benasqués (viz. kapitola 5.1.3. „Benasqués“).

4.2.7.2. Imperfektum

Normativní imperfektum nezná tvary **-ía**, ve všech konjugačních skupinách se tvoří imperfektum koncovkou **-ba**: **-aba**, **-eba**, **-iba**. 2.os.pl. je opět zakončena na **-z**, 1. os. plurálu je, na rozdíl od přítomného **-nos**.

cantaba	meteba	adubiba
cantabas	metebas	adubibas
cantaba	meteba	adubiba
cantabanos	metebanos	adubibanos
cantabaz	metébaz	adubíbaz
cantaban	meteban	adubiban

4.2.7.3. Pretérito indefinido

Pretérito indefinido se v 1.konjugační skupině tvoří obdobně jako ve španělštině, ve 2. a 3. konjugaci se tvoří zvláštními, typicky aragonskými koncovkami:

canté	metié	adubíe
-------	-------	--------

cantés	metiés	adubiés
cantó/canté	metió/metié	adubió/adubié
cantémos	metiémos	adubiémos
cantéz	metiéz	adubiéz
cantoron/cantón	metieron/metión	adubioron/adubión

Alwin Kuhn ⁸⁵ se pokusil vysvětlit toto paradigma tím, že jej dal do souvislosti s imperfektem. Primitivní koncovky aragonského imperfekta druhé a třetí konjugace byly původně –ié, –iés, –iémos, –iés, –ién.

Tyto koncovky byly nahrazeny koncovkami –ba, –iba, analogickými konjugaci sloves na –ar. Poté, co byla analogická sustituce dokončena, formy –IVI/IVIT > –ié, –iés, –ié tak zůstaly volné a pro fonetickou podobnost s perfektem se do něj začlenily.

Gerhard Rohlfs ⁸⁶ si tyto tvary vysvětloval mnohem jednodušeji. Podle něj etymologické koncovky IVĚRUNT > iéron, ovlivňovaly analogicky všechny ostatní, které akceptovaly přízvukný diftong ié. Jako příklad uvádí formy perfekta v Panticose: comié, comieste, comié, comiemos, comisteis, comieron, článek, který spojuje etymologické formy perfekta s analogickými formami chesa. Též tvrdí, že v chesu (opět ale ne všeobecně, jak uvidíme později), všechny tvary perfekta první konjugace se odvíjejí, analogicky ze 3.os.sing.: compró, comprós, comprómos, comproz, compron.

Tato teorie by byla podle Alvara platná jen tehdy, byly by formy perfekta sloves tener, haber a hacer „tuvié, hubié, ficié“ a ne „tenié, habié, facié.“

Alwin Kuhn předkládá svá vlastní kritéria podle následujících etap:

1. etapa: změna –ía, –ié na –ié. Tato etapa je dokumentována ve všech jazycích ve Španělsku, tedy i kastilštině, především ale v asturštině a aragonštině.

2. etapa: vytvoření analogického imperfekta podle modelu konjugace –ar, tedy ten, který měl etymologické –b-.

3. etapa: spojení původních forem imperfekta, s etymologickými formami perfekta.

4.2.7.4. Kondicionál

Kondicionál je též velmi zajímavý. Ačkoliv rozšířenější varianta kondicionálu je varianta podle španělského vzoru, tedy –ía: „fariános“ - haríamos, „fariáz“ - haríais, v normativní aragonštině se ujala forma, odpovídající historické morfologii a fonetice aragonštiny: -arba, -erba, -irba, přestože se tato forma, jak již bylo řečeno v úvodu,

užívá aktivně jen v dialektu tensino. Kondicionál se vytvořil z infinitivu+pretéritum imperfekta slovesa aber, je tedy logické, že v aragonštině se uchoval konsonant **-b-**, pocházející z „eba“ - había. Francho Nagore tento proces vysvětluje následně:

Kastilština: cantar + había > cantar + ía > cantaría

Aragonština: cantar + eba > cantarba

1. konjugace	2. konjugace	3. konjugace
cantarba	meterba	adubirba
cantarbas	meterbas	adubirbas
cantarba	meterba	adubirba
cantárbanos	metérbanos	adubírbanos
cantárbaz	metérbaz	adubírbaz
cantarban	meterban	adubirban

4.2.7.5. Subjunktiv imperfekta

Zatímco ve španělštině známe dvě formy subjunktivu imperfekta, zakončené na **-ra** nebo **-se**, aragonština nezná tvary zakončené na **-ra**, pouze **-se**.

1. konjugace	2. konjugace	3. konjugace
cantase	metese	adubise
cantases	meteses	adubises
cantase	metese	adubise
cantásenos	metésenos	adubísenos
cantásez	metésez	adubísez
cantasen	metesen	adubisen

Znamená tedy, že zatímco ve španělštině je subjunktiv imperfekta vytvořen z latinského indikativu pretéríta pluscuamperfecta typu AMAUERAM, DELEVERAM, LEGERAM, AUDIUERAM, případně ze subjunktivu pluscuamperfecta typu AMAVISSEM, DELEVISSEM, LEGISSEM, AUDIVISSEM (formy vzniklé ze subjunktivu pluscuamperfecta nelze užít ve všech případech), v aragonštině je dnes subjunktiv imperfekta přímým pokračováním latinského subjunktivu pluscuamperfecta.

4.2.8. Participium a gerundium

V dialektech aragonštiny se objevují dva typy participia:

- zakončené na **-áu**, **-íu** (trobáu, metíu, adubíu), které je rozšířenější, aktivně užívané v dialektech cheso a ansotano, chistabín, benasqués.

- zakončené na –ato, ito (trobar, metito, adubito), které je „aragonštější“, aktivně užívané jen v centrálních dialektech tensino a belsetán.

Ve spisovné aragonštině se užívá rozšířenějšího tvaru –áu, -íu.

Gerundium je zakončeno na –ando, –endo, –indo, na rozdíl od španělštiny, kde má koncovky -ando, -iendo. V některých dialektech jsou známy i tvary –iendo (ansotano).

4.2.9. Složené časy

Na rozdíl od španělštiny, složené časy se v aragonštině mohou tvořit jak pomocným slovesem „aber“, tak slovesem „ser“. S aber se pojí transitivní slovesa („trobar“ - encontrar, „minchar“ - comer), zatímco s netransitivními slovesy („naxer“ - nacer, „puyar“ - subir, „plegar“ - llegar, „benir“ - venir) se pojí sloveso ser.

Tento způsob realizace složeného času je velmi typický pro dialekt cheso (jak již bylo zmíněno, normativní aragonština se v tomto dialektu inspiruje), v ostatních oblastech se příliš nevyskytuje, ale jedná se o typickou aragonskou realizaci, tedy o součást normativní aragonštiny

„yo e trobáu“ - yo he encontrado –transitivní sloveso

„yo só puyáu“ - yo había subido – netransitivní sloveso pohybu, což připomíná francouzskou konjugaci „je suis arrivée“ - yo he llegado.

Platí konkordance předmětu s participiem, tzn.:

„só puyáu“ - he subido, tzn. muž

„só puyata“ - he subido, tzn. žena

„o mesacho yera naxíu de familia pirenaica“ - el chico había nacido de familia pirenaica

„a mesacha yera naxita de familia pirenaica“ - la chica había nacido de familia pirenaica

4.3. Syntax

Syntax aragonštiny se, v zásadě, neliší od španělštiny. Existuje však několik syntaktických rysů, které odlišují aragonštinu od španělštiny. Jsou jimi:

4.3.1. Přivlastňovací zájmena

Zatímco ve španělštině známe dvě formy přivlastňovacího zájmena („mío“ jako zájmeno a apokopované „mi“ jako adjektivum), v aragonštině existuje jen jeden jediný druh zájmena a to „mío“. „Mío“ se používá jak ve funkci zájmena, tak ve funkci adjektiva.

Ve funkci adjektiva: „o mío libro“ - mi libro, „a mía casa“ - mi casa, „as mías clases“ - mis clases.

Ve funkci zájmena: „o libro ye mío“ - el libro es mío.

Apokopované tvary „mi“, „tu“ se užívají výhradně pro označení příbuzných: „mi pay“ - mi padre, „mi may“ - mi madre, „mi chirmán“ - mi hermano.

Výsledky vývoje z latiny jsou následující:

MĚUM/MĚA > mío, mía, TŮUM/TŮAM > tuyo, tuya, SŮUM/SŮAM > suyo, suya, NŮSTRUM/NŮSTRAM > nuestro, nuestra, VŮSTRUM/VŮSTRAM > nuestro, nuestra, SŮUM/SŮAM > suyo, suya.

4.3.2. Akuzativ + dativ

Aragonská konstrukce zájmeného slovosledu je opačná od španělštiny, tedy akuzativ + dativ: lo me, lo te a taková konstrukce má místo v normativní aragonštině.

„mete-lo-te“ - póntelo, „torna-lo-me“ - devuélvemelo

V případě, že se setkávají dvě třetí osoby (ello + él), ve španělštině se užívá konstrukce se lo (z ILLI ILLUD), zatímco v aragonštině se užívá konstrukce le-ne, a li-ne v enklitické pozici (z ILLI INDE).

- španělština v tomto případě nerozeznává singulár a plurál dativu, aragonština ano.

„torna-li-ne“ - devuélveselo. (a él) „torna-lis-ne“ - devuélveselo (a ellos)

- na druhou stranu, španělština rozlišuje singulár a plurál akuzativu, aragonština ne.

„da-le-ne“ - dáselos (los cigarros)

„da-le-ne“ - dáselo (el cigarro).

4.3.3. Dělivý člen

Aragonština disponuje dělivým členem, který je ve španělštině zcela neznámý, ale ve francouzštině obligátní a též flexibilně užívaný v italštině. V aragonštině není jeho užití absolutní jako ve francouzštině, ačkoli velmi hojné.

fr. manger **de** la viande = **arag.** minchar **de** carne = **šp.** comer carne

„bi-ha tanta de chen“ - hay tanta gente

„en ha faltáu de bino“ - ha faltado vino

4.4.4. Konkordance podmětu s předmětem

Ve spisovné aragonštině se ustálila konkordance podmětu s předmětem.

„yo n' e pasada muitas de penas“, tzn. žena

„yo n' e pasáu muitas de penas“, tzn. muž

4.4. Lexikum

Nebot' jazykovým základem aragonštiny je latina, je pochopitelné, že většina slovní zásoby má latinský původ. Zbývající část slovní zásoby je zastoupena slovními výpůjčkami předřímského sustrátového původu (basko-pyrenejské nebo keltské) a slovními výpůjčkami jazyků národů, které se usadily na aragonském území, či jím prošly (výpůjčky germánské, jež přinesli Vizigóti, výpůjčky arabské, okcitánské, katalánské aj.)

4.4.1. Basko-pyrenejské a keltské výpůjčky

Jak jsem se již zmínila v úvodu do kapitoly 3. „Historické východisko“, oblast Pyrenejí se romanizovala velmi pozdě a proto zde existovalo dlouhé období bilingvismu.

V dnešní aragonštině se udržují lexikální výpůjčky z baskičtiny, které odpovídají dnešním baskickým výrazům.

Příklady **basko-pyrenejských** výpůjček jsou následující: „agüerro“ - otoño (v dnešní baskičtině **agorr** - seco/septiembre), „escarrón“ - arce (baskicky **askar** - roble, arce), „ibón“ - lago glaciár (příbuzné baskickému **ibai** - río), „lurte“ - alud (bask. **lurte**, **lurta** - corrimiento de tierras, avalancha de nieve), „muga“ - límite, frontera (bask. **muga** - límite, frontera), „sucarrar“ - tostar (příbuzné bask. **suk** - fuego)

Příklady **keltských** výpůjček jsou následující (některé se zobecnily prostřednictvím latiny): „arañón“ - ciruela silvestre, „artica“ - terreno roturado, „borda“ - cabaña en el monte, „garmo“ - pradera en un pico, „garra“ - pierna, „roscada“ - colada, „agua chebre“ - abua de lluvia muy fría.

4.2.2. Výpůjčky z latiny

Co se týče lexika pocházejícího z latiny, Francho Nagore rozlišuje tři typy výpůjček:

- 1) obecně rozšířené výpůjčky, společné aragonštině a galorománské oblasti, tedy gaskoňštině, okcitánštině, francouzštině a frankoprovensálštině.
- 2) obecně rozšířené výpůjčky, společné aragonštině a iberorománské oblasti.
- 3) obecně rozšířené výpůjčky společné jen „pyrenejským“ jazykům, tzn. aragonštině, gaskoňštině a katalánštině. Společně tvoří tzv. „pyrenejské lexikum“. Dostaly se jazyků přes latinu a jsou nejasného původu.

ad. 1 .

*DACULA > arag. dalla „guadaña“ (**srov.** gask. dalho, okcit. dayo)

FRAGA > arag. fraga „fresa“ (**srov.** gask. harago, okcit. frago)

HÖRDEUM > arag. uerdio „cebada“ (**srov.** gask. ouèrdi, okcit. òrdi, fr. orge)

*SCURIOLUS > arag. esquiruelo „ardilla“ (**srov.** gask. esquiròu, fr. écureuil.)

PODIARE > arag. puyar „subir“ (**srov.** gask. pujà, okcit. poujà)

ad.2.

Uvádím zde jen tři příklady, protože aragonské lexikum pocházející z latiny a společné i španělštině, je možno odvodit na základě hláskových změn.

HUMERUS > arag. uembro, šp. hombro, port. hombro

CLAMARE > arag. clamar, šp. llamar, port. chamar

TÉCTUM > arag. taxo, šp. tejo, port. teixo

ad.3.

paniquesa „comadreja“ (**srov.** gask. payaquèso)

lolo „abuelo“ (**srov.** gask. lòlo, kat. lolo)

INTUS AD > enta „hacia“ (**srov.** gask. ènta, kat. entà)

PRODE > pro „bastante“ (**srov.** gask. prou, kat. pròu)

truco „esquila grande“ (**srov.** gask. truc, kat. truc)

fenero „prado“ (srov. gask. heà, kat. fenar)

4.2.3. Ostatní výpůjčky

germánské výpůjčky:

MILTJA > mielsa „bazo“

FRISKINGA > fraxengo „cerdo joven“

NARWA > nafra „cicatriz“

BUKK > boque „macho cabrío“

arabské výpůjčky viz. kapitola 3.3.1 „Úloha mozarabštiny“, **okcitánské**/provensálské výpůjčky viz. kapitola 3.4.1. „Úloha okcitánštiny“ a **katalánské** výpůjčky viz kapitola 3.4.2. „Úloha katalánštiny.“

5. Vztah spisovné normy k živým dialektům

5.1. Stručná charakteristika dialektálních variant

Interdialekty každého jazyka vykazují vždy charakteristické rysy. V případě aragonštiny vykazují málo kastelanizované dialekty jako cheso nebo tensino archaické

rysy (archaické pro ostatní dialekty a unifikovanou formu celkově), především následkem vyšší izolovanosti, např. jak jsem se již zmínila, v dialektu cheso je zachováno nejvíce slovní zásoby skutečně odpovídající hláskovým zákonům aragonštiny a další „archaismy“ jako „bi-ha“ - hay, které z ostatních dialektů prakticky vymizelo, jiné dialekty jako benasqués nebo belsetán, které sousedí s jinými jazykovými oblastmi (benasqués s katalanofonní a belsetán s okcitanofonní oblastí), jsou jimi do určité míry ovlivněny, především ve fonetice, konjugaci a slovní zásobě. Nebot' charakteristických rysů je v každém interdialektu aragonštiny mnoho, v následující kapitole jsem vybrala jen ty, které mi připadaly nejzávažnější vzhledem k historickému vývoji aragonštiny a vzhledem k existující spisovné normě 86.

5.1.1. Ansotano

je nejméně rozšířený dialekt, užívaný jen ve valle de Ansó (obce Ansó, Fago a Biniés). V dnešní době jím nemluví více než 500 obyvatel, kteří žijí právě ve jmenovaných obcích.

- co se týče **fonetiky**, nepředstavuje žádné odchylky od unifikované aragonštiny.
- diftongizace Ö > ué, Ę > ié
- na poli **morfologie**: - zajímavým jevem je existence archaického osobního **zájmena** „bos“ - vos, jako zájmena úcty a respektu. „En do bibíz bos?“ - donde vives? Existuje ale paralelně i zájmeno „busté“ - usted.
- důležitým znakem je **člen** o, a, os, as. Tato varianta členu je stejná jako v dialektu tensino, na rozdíl od něho však nedochází k protezi „r“ do členu po slově končícím na vokál. Ansotano a tensino jsou jediné dialekty, které uchovávají tuto variantu členu, ostatní dialekty mají variantu lo, la. Nedomáhají se též k tolika kontrakcím, jak je tomu obvyklé v unifikované aragonštině.
- **plurál a rod** je totožný jako v unifikované aragonštině.
- v **infinitivu** dochází k apokopě, tedy trobá, meté, adubí.
- konjugace indikativu **prézentu** je stejná jako v normativní aragonštině.
- **préterito indefinido** má specifické formy, jak se tomu děje ve všech dialektech aragonštiny. (viz. kapitola 5.2. „Promítnutí dialektálních variant do spisovné normy“)
- **imperfektum subjunktivu** převzalo (jako jediný dialekt) koncovky typicky španělské (viz. kapitola 5.2. „Promítnutí dialektálních variant do spisovné normy“)
- co se týče **syntaxi**, odpovídá normativní aragonštině.

- v **lexiku** se objevuje řada výrazů převzatých ze španělštiny např. noche, leche, aragonské ekvivalenty vymizely.

5.1.2. Belsetán

dialekt belsetán je rozšířený v oblasti valle de Bielsa, především v obcích Javierre (Ixabierre), Parzán, Chisagüés, Salinas de Bielsa a Espierba. Neboť sousedí na severu s okcitanofonní oblastí, je v něm možno pozorovat určité okciténské influence.

- co se týče **fonetiky**, je důležité upozornit na synkopu palatálních vokálů pocházejících z jodu: fetu, muto - normativní arag. feito a muito.
- diftongizace Ö > ué, Ě > ié
- na poli **morfologie**:
- **člen** je el, la, es, las a kontrakce s předložkami jsou hojné.
- **plurál** a **rod** souhlasí s normativní aragonštinou.
- **infinitiv** odpovídá normativní aragonštině.
- konjugace indikativu **prézentu** je stejná jako v normativní aragonštině.
- kondicionál je španělský: -í, -ías, -ía, -ímos, -íz, -ían.
- **syntax** odpovídá normativní aragonštině.

5.1.3. Benasqués

Východní dialekt benasqués je ze všech dialektů nejvíce, díky své geografické poloze, vystaven vlivům katalánštiny z východu, a gaskoňštině z druhé, severní strany Pyrenejí. Je to dialekt, který se nejvíce vymyká normám unifikované aragonštiny, především pro silné katalánské či okciténské influence, jak se budu snažit stručně načrtnout následně.

- co se týče **fonetiky**, dochází, stejně jako v katalánštině, k palatalizaci skupin -PL-, -CL- -FL-: pllorá, cllau, flama (ostatní aragonské dialekty plorá, clau a flama) a počátečního L- :benasqués llampit, kat. llamp „relámpago“, benasqués llinsol, kat. llençol „sábana“.
- některá slova se nediftongují, což neodpovídá hláskovým zákonům aragonštiny. benasqués: foc, normativní arag. fuoc
- diftongizace Ö > ué, Ě > ié

- na poli **morfologie**, na rozdíl od ostatních aragonských dialektů, dialekt benasqués zachovává, stejně jako katalánština, **čtyři konjugační skupiny**, pocházející z latiny: -ar, -er, -re-, -ir.

- v infinitivu dochází k apokopě: cantá, temé, partí. Nejedná se zde ale o katalánskou influenci, protože katalánština zachovává cantar, temer, partir.

- již v **indikativu přítomném** se (jako jediný dialekt) setkáváme s odlišnou konjugací, než jak je tomu v ostatních aragonských dialektech a v normativní aragonštině.

Pro lepší pochopení považují za užitečné srovnání s katalánštinou.

benasqués	katalánština	benasqués	katalánština	benasqués	katalánština
canto	canto	temes	temo	parto	parteixo
cantes	cantes	temes	tems	partes	parteixes
cante	canta	teme	tem	parte	parteix
cantém	cantem	temém	temem	partím	partim
cantéts	canteu	teméts	temeu	partíts	partiu
canten	canten	temen	temen	parten	parteixen

Pokud se vrátíme k normativní konjugaci v aragonštině, zjistíme, že dialekt benasqués se přibližuje mnohem více ke konjugaci v katalánštině. Podobné tendence je možno i v ostatních časech. Např. **imperfektum**: arag. cantabas, benasqués cantaves, kat. cantaves, **futurum**: arag. cantaremos, benasques cantarém, kat. cantarem.

Nejzásadnější odlišností tohoto dialektu je **perifrázické pretérito** katalánského či okciténského typu, které plní funkci pretérita indefinida. Perifrázické perfektum se tvoří prostřednictvím pomocného slovesa aná „ir“ a příslušného slovesa v infinitivu.

be treballá „trabajé“

bem treballá „trabajamos“

bas treballá „trabajaste“

bets treballá „trabajasteis“

ba treballá „trabajó“

ban treballá „trabajaron“

5.1.4. Chesó

Je dialektem, kterým se hovoří v oblastech Echo, Siresa a Urdués.

- co se týče **fonetiky**, vokalické i konsonantické tendence souhlasí s normativní aragonštinou. Je navíc jedním z mála dialektů, kde se uchovala slovní zásoba odpovídající hláskovým zákonům aragonštiny (nuey „noche“ apod, jak již bylo řečeno, ostatní dialekty běžně užívají výraz „noche“).

- diftongizace Ö > ué, Ě > ié
- u **některých** slov dochází k sporadickým změnám, např. k zvýšené diftongizaci: „uerdio“ - cebada, norm. aragonština ordio), k sonorizaci po nazále: „espelunga“ - cueva, norm. aragonština espelunca nebo k občasné aferezi CH-. „itar“ - gritar, norm. aragonština chitar, „ordiga“ - ortiga, norm. aragonština xordiga. Tyto změny jsou sporadické, existuje totiž celá řada slov bez afereze: „chelar“ - helar, „choben“ - joven, „chintar“ - comer, „chinebro“ - enero, „chugar“ - jugar. Afereze u předešlých slov by mohla být náznakem kastelanizace.
- co se týče **morfologie**, je nutné se zmínit o tom, že konjugace většiny časů se stala bez výhrad východiskem pro normativní aragonštinu (podrobněji viz. 5.2. „Promítnutí dialektálních variant do spisovné normy“)
- **člen** je lo, la, los, las
- **plurál** a **rod** odpovídají normativní aragonštině.
- **infinitiv** odpovídá normativní aragonštině.
- konjugace **indikativu přezentu** odpovídá normativní aragonštině.
- **kondicionál** má španělské tvary.
- cheso je jediným dialektem, který zachovává plnovýznamové sloveso aber „tener“ a konjugaci netransitivních sloves vázáním na pomocné sloveso ser.
- v tomto dialektu a v dialektu chistabín existuje **konkordance** podmětu s předmětem.
- **syntax** odpovídá normativní aragonštině.

5.1.5. Chistabín

Je dialektem, jež se užívá ve valle de Gistáu, konkrétně v obcích Gistaín, San Juan, Servito a Saravillo.

- co se týče **fonetiky**, vokalické i konsonantické tendence odpovídají normativní aragonštině. Výjimku tvoří kolísání nepřízvučných **a, e**. capellera/capillera, amenister/aminister a kolísání nepřízvučných **o, u**: obrir/ubrir, escopulón/escupulón, azocena/azucena. Velmi častá je také synkopa nepřízvučného vokálu: „prezil“ - perejil, „cantro“ - cántaro.
- diftongizace Ö > ué, Ě > ié
- co se týče **morfologie**, důležitá je konkordance podmětu s předmětem, kterou sdílí chistabín také s dialektem cheso a která je normativní.
- **plurál** a **rod** odpovídají normativní aragonštině.
- **infinitiv** odpovídá normativní aragonštině.

- pro chistabín je typické perifrázické **pretérito indefinido**, podobně jako v dialektu benasqués: boy cantar, bas cantar, ba cantar, bon cantar, boz cantar, ban cantar.
- **syntax** odpovídá normativní aragonštině.

5.1.6. Tensino

Je dialektem, který se užívá ve valle de Tena.

- co se týče **fonetiky**, vokalické a konsonantické tendence odpovídají normativní aragonštině. Sporadicky sonorizuje za nazálou u některých slov, stejně jako v dialektu cheso: „blango“, norm. aragonština blanco). Také se uchovávají zbytky starší evoluce –ll- > -ch-. „grichón“ - saltamontes, „gricha“ - langosta verde. Tato evoluce se objevuje v toponymii: Castiecho, Casiechas, Silbacha, Artiacho, Manzaniachas.
- diftongizace Ö > ué, Ę > ié
- co se týče **morfologie**, bezpochyby nejdůležitějším rysem tensina je člen o, a, os, as s variantou ro, ra, ros, ras za vokálem. Jako jediný z dialektů uchovává tento tvar.
- jako jediný z dialektů uchovává tvar aragonského **kondicionálu** na –arba, -erba, který pochopitelně byl vlastní ostatním dialektům před jejich kastelanizací.
- **plurál** a **rod** odpovídá normativní aragonštině.
- **infinitiv** odpovídá normativní aragonštině.
- konjugace **indikativu přítomného času** odpovídá normativní aragonštině.
- **syntax** odpovídá normativní aragonštině.

5.2. Promítnutí dialektálních variant do spisovné normy

Z mého pohledu bylo velice vhodné pojmout tuto kapitolu jako komparační tabulku, kterou jsem sestavila na základě již citovaných děl věnovaných dialektům aragonštiny ⁸⁷. Tato tabulka vypovídá o variantách nejproblematictějších fenoménů spisovné aragonštiny v různých dialektech. Za pomoci tabulky je možno si snadno a rychle utvořit představu o tom, jaké dialekty se nejvíce podílely na tvorbě spisovné normy (již bylo několikrát řečeno, že spisovná aragonština nejvíce čerpá z archaických dialektů cheso a tensino).

Komparační tabulka:

Člen

ansotano

o, a, os, as

belsetán

el, la, es, las

benasqués

lo, la, los, las

cheso

lo, la, los, las

chistabín

lo, la, los, las

tensinoo, a, os, as, varianta ro, ra, ros,
ras za vokálem**Bi-ha „hay“****ansotano**

bi ´stá

belsetán

ñ´ hay

benasqués

yey

cheso

bi-ha

chistabín

yay

tensino

b´ha

Konkordance podmětu**s předmětem****ansotano**

ne

belsetán

sporadicky

benasqués

ne

cheso

ano

chistabín

ano

tensino

ne

Sloveso mít**ansotano**

tené

belsetán

tener

benasqués

tené

cheso

aber

chistabín

tener

tensino

tener

Konjugace netransitivních sloves**ansotano**

aber + netransitivní sloveso

belsetán

aber + netransitivní sloveso

benasqués

aber + netransitivní sloveso

cheso

ser + netransitivní sloveso

chistabín

aber + netransitivní sloveso

tensino

aber + netransitivní sloveso

Osobní zájmena**ansotano**

yo, tú/bos, él/ ella

nusotros/nusotras,

busotros/busotras

belsetán

yo, tú, er/era

nusaltros/nusaltras

busaltros/busaltras

benasqués

yo, tú, ell/ella

nusaltros/nusaltras

busaltros/busaltras

ellos/ellas
usté/ustedes
cheso
yo, tú, él/ella
nusotros/nusotras
busotros/busotras
ellos, ellas, usté, ustéz
usté, ustéz

ers/eras
busté/bustez
chistabín
yo, tú, él/ella
nusatros/nusatras
busatros/busatras
ellos/ellas
usté, ustéz

ells/ellas
usté/ustedes
tensino
yo, tú, él/ella
nusostos/nusotras
busotros/busatras
ellos/ellas
usté, ustéz

Ukazovací zájmena

ansotano
este, esta, estos, estas
ixe, ixa, ixos, ixas
aquel, aquella, aquellos, aquellas

belsetán
este, esta, estes, estas
ixe, ixa, ixes, ixas
aquer, aquera, aquers, aqueras

benasqués
isto, isto, istos, istes
ixo, ixa, ixos, ixes
aquell, aquella, aquells,
aquellas

cheso
estí, esta, estos, estas
ixe, ixa, ixos, ixas
bel, bella

chistabín
este, esta, estes, estas
ixe, ixa, ixes, ixas
aquel, aquella, aquéls, aquellas

tensino
iste, ista, istos, istas
ixe, ixa, ixos, ixas
aquel, aquella, aquellos, aquellas

Gerundium

ansotano
cantando, metiendo, adubiendo
cheso
cantando, metindo, adubindo

belsetán
cantando, metendo, adubindo
chistabín
cantando, metendo, adubindo

benasqués
cantán, metén, adubín
tensino
cantando, metendo, adubindo

Participium

ansotano
-áu, -íu
cheso
-áu, -íu

belsetán
-ato, -íto
chistabín
-áu, -ído, sopradicky íu

benasqués
-au, -eu, -íu
tensino
-ato, -íto

Imperfektum

ansotano
cantabay, metebay, adubibay
cantabas, metebas, adubibas
cantaba, meteba, adubiba

belsetán
cantabe, metebe, adubibe
cantabas, metebas, adubibas
cantaba, meteba, adubiba

benasqués
cantaba, meteba, adubiba
cantabes, metebes, adubibes
cantabe, metebe, adubibe

cantábamos,metébamós,adubíbamos,
cantábaz, metébaz, adubíbaz
cantaban, meteban, adubiban

cheso

cantaba, meteba, adubiba
cantabas, metebas, adubibas
cantaba, meteba, adubiba
cantábanos, metébanos, adubíbanos

cantábaz,metébaz, adubíbaz
cantaban, meteban, adubíban

Subjuntiv imperfekta

ansotano

cantaray, metieray, aduberay
cantaras, metieras, adubieras,
cantara, metiera, adubiera
cantáramos,metiéramos,adubiéramos
cantáraz,metiéraz, adubiéraz
cantaran, metieran, adubieran

cheso

cantase, metese, adubise
cantases, meteses, adubises
cantase, metese, adubise
cantásenos, metésenos, adubísenos

cantásez, metésez, adubísez
cantasen, metesen, adubisen

Kondicional

ansotano

-ía, -ías, -ía, -íamos, íaz, ían

cheso

-ía, -ías, -ía, -íanos, -íaz, -ían

Pretérito indefinido

ansotano

cantéy, metiéy, adubibéy

cantanos, metenos, adubinos
cantábez, metébez, adubíbez
cantaban, meteban, adubiban

chistabín

cantabe, metebe, adubibe
cantabas, metebas, adubibas
cantaba, meteba, adubiba
cantaben, meteben,adubiben

cantábez, metébez,adubíbez
cantaban, meteban, adubiban

belsetán

cantás, metés, adubís
cantases,meteses, adubises
cantás,metés, adubís
cantanos,metenos, adubinos
cantasez, metesez, adubisez
cantasen, metesen, adubisen

chistabín

cantase, metese, adubise
cantases, meteses, adubises
cantase,metese, adubise
cantasen,metesen,adubisen

cantásez, metésez,adubísez
cantasen, metesen,adubisen

belsetán

-í, -ías, -ía, -ímos, -íz, -ían

chistabín

-í, -ías, -ía, -ímos, -íz, -ían

belsetán

canté, metié, adubié

cantaban, meteban, adubiban
cantabets,metebets, adubibets
cantaben, meteben, adubiben

tensino

cantaba, meteba, adubiba
cantabas, metebas, adubibas
cantaba, meteba, adubiba
cantábanos,metébanos,adubíba
nos

cantábais, metébais, adubíbais
cantaban, meteban, adubiban

benasqués

cantasa, metesa, adubisa
cantases,meteses, adubises
cantase, metese, adubise
cantasan, metesan, adubisan
cantasets, metesets, adubíssets
cantasen, metesen, adubisen

tensino

cantase, metese, adubise
cantases, meteses, adubises
cantase, metese, adubise
cantásemos, metésemos,
adubísemos

cantáseis, metéseis, adubíseis
cantasen, metesen, adubisen

benasqués

-ía, -ías, -íe, -ían, -íets, -íen

tensino

-arba, -erba, -irba

benasqués

perifrásické: bas cantó

cantés, metiés, adubiés	cantores, metiores, adubiores	viz kapitola 5.1.3.
cantó, metió, adubió	cantó, metió, adubió	„Benasqués“
cantemos, metiemos, adubemos	cantemos,metiemos,adubemos	
cantez, metiez, adubiez	cantez, metiez, adubiez	
cantoron, metioron, adubieron	cantoren, metioren, adubioren	
cheso	chistabín	tensino
canté, metié, adubié	perifrázické, viz. benasqués	canté, metié, adubié
cantés, metiés, adubiés		cantés, metiés, adubiés
canté, metié, adubié		cantó, metió, adubió
cantemos, metiémos adubemos		cantemos,metiemos,adubemos
cantez, metiez, adubiez		cantéis, metiéis, adubiéis
canteron, metieron, adubieron		cantón, metión, adubión

Z této přehledné komparační tabulky můžeme potvrdit, že dialekty cheso a tensino, tedy nejarchaičtější, se skutečně staly základem pro standardní variantu aragonštiny.

Z dialektu tensino vychází člen a kondicionál. V této archaické podobě se vyskytují pouze v tomto dialektu, ostatní dialekty aragonštiny se v tomto směru kastelanizovaly.

Z dialektu cheso pak normativní aragonština čerpá další podstatné prvky, jakými jsou „bi-ha“ - hay („bi“ se vyskytuje také v dialektech tensino a ansotano, v dialektu cheso má však podobu, kterou normativní aragonština bez výhrad přijala a to: „bi-ha“), konkordance podmětu s předmětem, která se vyskytuje jen dialektu cheso a v dialektu chistabín, plnovýznamové sloveso aber ve smyslu „mít“, které se v žádném jiném dialektu nevyskytuje, nebo konjugace netransitivních sloves vázáním na pomocné sloveso ser.

Na druhou stranu, cheso i tensino se více kastelanizovaly co se týče osobních zájmen. Aragonské tvary 3. osoby singuláru zachovává jen dialekt belsetán (er/era, jako jediný, ostatní dialekty přijaly španělské él/ella) a formy 1. a 2. osoby plurálu zachovává dialekt chistabín (nusatros/busatros).

Co se týče ukazovacích zájmen, je to opět dialekt belsetán, který jako jediný udržuje výraz, odpovídající hláskovým zákonům aragonštiny: aquer, aquera, aquers,

aqueras. Ve všech ostatních dialektech se užívá španělské řešení *aquel, aquella, aquellos, aquellas*. V dialektu *tensino* se zas udržuje archaický tvar: *iste, ista, istos, istas*, předepsaný spisovnou aragonštinou.

Co se týče *gerundia*, je to dialekt *belsetán, chistabín* a *tensino*, v němž se spisovná aragonština inspiruje (*-ando, -endo, -indo*). V případě *participia* se vychází opět z dialektu *cheso* (*-áu, -íu*, stejný tvar užívá ale i dialekt *ansotano*).

V konjugaci se vychází, převážně, z dialektu *cheso*. Jako jediný z dialektů je kompletně zdrojem normativní konjugace imperfekta a subjektivu imperfekta, neboť v ostatních dialektech jsou některé osoby buď *kastelanizovány*, nebo *katalanizovány* (jako v případě dialektu *benasqués*), někdy je *kastelanizována* celá konjugace (subjektiv imperfekta v *ansotano*). *Preterito indefinido* vychází jak z dialektu *cheso* (ze kterého ale vypouští tvary pro 3. osobu plurálu a nahrazuje je tvary dialektu *ansotano*). Normativní konjugaci *preterita indefinida* víceméně odpovídá i dialekt *belsetán* a *tensino*.

6. Resúmen

Al leer minuciosamente los capítulos 4. „Charakteristika spisovné normy současné aragonštiny v konfrontaci se španělštinou“ y 5. „Vztah spisovné normy k živým dialektům“ y atender asimismo el capítulo 3. „Historické východisko“, no cabe duda de que el aragonés, igual que cualquiera de sus dialectos, no son, ni pueden ser dialectos de castellano. Al comienzo de esta tesina (ver capítulo 2.1. „Aragonština – dialekt kastilštiny?“ se puede comprobar que en el pasado, y hoy todavía, existen varios lingüistas y filólogos que sostienen la idea de que el aragonés es uno de los dialectos de castellano. Estoy segura de que, al estudiar atentamente esta tesina, esta visión resultará a todos los lectores rebatible.

En primer lugar hay que aclarar la supuesta filiación del aragonés como „dialecto español“, como aparece en varias obras sociolingüísticas. En este caso se hace referencia al mero hecho de que el aragonés coexiste con otras variedades lingüísticas en un determinado territorio político, llamado España. Es, pues, lo mismo como si dijéramos „dialecto de España.“ Esta integración no implica relación lingüística ninguna con el castellano, ni con otras lenguas peninsulares, sino que se limita a la ubicación geográfica. Si el aragonés se hallara en Francia, hablaríamos del „dialecto francés“. Esta

determinación es, según mi punto de vista, inadecuada y origina graves confusiones y ambigüedades. Prefiero, personalmente, el uso de „dialecto de España.“

Como ya he explicado anteriormente, para determinar la filiación lingüística, usamos siempre el término „dialecto de“. Ha quedado dicho que muchos filólogos sostienen que el aragonés es uno de los dialectos del castellano. En el capítulo 5. „Vztah spisovné normy k živým dialektům“ hemos podido observar destacadas propiedades de los dialectos de aragonés y concluir que ninguno de estos dialectos depende, desde el punto de vista diacrónico, de castellano, sino del latín. Procurando elaborar una gramática histórica del aragonés o de cualquiera de sus interdialectos, sin duda llegaríamos al latín, no al castellano.

Según hemos podido observar en ambos capítulos, es evidente que algunos dialectos demuestran, en mayor o menor grado, cierta castellanización. (ansotano ha adoptado la conjugación castellana del subjuntivo de imperfecto, condicional y vocabulario como leche, noche, habiendo caído las formas genuinas en desuso). Opino que aquí tampoco hay razones para considerar el aragonés uno de los dialectos de castellano, porque en aquél prevalecen rasgos que corresponden a la evolución y leyes fonéticas genuinas del aragonés. Asimismo no se puede considerar dialecto de catalán el dialecto benasqués por disponer de una variedad de rasgos que han sido adoptados del catalán (pretérito indefinido perifrástico, entre otros), debido a su proximidad geográfica. Hay que tener en cuenta que siempre prevalecen rasgos genuinamente aragoneses.

En el capítulo 4 „Charakteristika spisovné normy současné aragonštiny“ he procurado esbozar tales rasgos que suponen una importante diferenciación frente al castellano y los cuales implican una evolución diacrónica independiente del castellano. Dichos rasgos son los siguientes: resultado de la Ě y Ů latinas, condicional, imperfecto, subjuntivo de imperfecto, luego tales peculiaridades como el artículo partitivo, orden de pronombres o conjugación de verbos intransitivos, conocida, por cierto, del francés). He considerado estos rasgos sumamente útiles para destacar diferencias fundamentales entre el aragonés y castellano. Estas diferencias son de tan importancia que originan ininteligibilidad entre ambas (aunque, como ya quedó dicho, la inteligibilidad no es considerara criterio relevante).

He tratado aquí desde el punto de vista diacrónico, ó sea, de la variante que determina el aragonés como lengua evolucionada del castellano y no del latín, lo que era visión generalizada del siglo XVII. Es, para mí, visión inaceptable. Hablando del

aragonés como del dialecto de castellano por razones sociolingüísticas, a saber porque no gozó de una oficialización, de tradición literaria y no es, por lo tanto, lengua prestigiosa en España y no lo es, tampoco, en Aragón mismo, todo eso no implica que el aragonés sea un dialecto de castellano. De igual manera el gascón no es dialecto de francés solo por ser francés el idioma oficial y prestigioso en Francia y el gascón no, limitándose al triángulo de Bordeaux, Tolouse y Pau. Se trata, al menos para mí, de un dialecto de latín independiente, igual que el aragonés.

Es imprescindible que se unifiquen posturas de todos los lingüistas y que la nueva realidad sea ampliamente conocida también por parte del público, no formado por filólogos y expertos en el campo. Propongo, personalmente, para fines de denominación de estas variedades lingüísticas, términos como variantes de latín o variantes neolatinas, (o bien, dialectos de latín o dialectos neolatinos, si se quiere), aunque ya se usa habitualmente el término „lenguas neolatinas“ para denominar variedades como el aragonés o astur-leonés, lo que produce confusiones porque de „lenguas“ no se trata, precisamente.

Ya que no se puede considerar lengua, el aragonés hay que denominarlo variante de latín, pero, bajo ningún concepto, „dialecto de castellano“.

Será, conque, común la división lingüística de España de manera siguiente:

- filiación lingüística: **lenguas**: castellano, catalán, gallego, vasco, más dos **variantes de latín**, o variantes neolatinas: aragonés y astur-leonés.

- ubicación geográfica: lenguas y dialectos de España, pero no lenguas y dialectos españoles.

El aragonés, al disponer de una normativa, está cada vez más cerca de la oficialización. Como ya he explicado anteriormente, la normativa existe gracias a la labor de organizaciones como Consello d'a Fabla Aragonesa y está estrechamente relacionada con la persona de Franchó Nagore, que tiene gran mérito en su elaboración. La Academia de la Lengua Aragonesa, fundada en septiembre 2006, lleva existiendo pocos meses y, por lo tanto, su actividad aún no se hace visible.

Desgraciadamente, veo en el aragonés, a pesar de todos los logros y éxitos, un elemento moribundo, intencionadamente conservado por parte de un grupo reducido de entusiastas. El mayor mérito se llevan, en este sentido, Franchó Nagore, el profesorado de la Universidad de Zaragoza, el ya fallecido Tomás Buesa, entre otros.)

Son personas bien conscientes de la irreparable pérdida que supone la muerte de cualquier lengua, desde el punto de vista lingüístico. Si no fuera por la intensa labor de estos personajes, estoy segura de que el aragonés estaría pasando por su fase concluyente de vida. Es, entonces, un grupo reducido de filólogos, los que tratan de reanimar el aragonés moribundo, y no sus propios hablantes. Son, precisamente, los hablantes y nadie más que ellos, los culpables del estado grave del aragonés. La comodidad, falta de orgullo y pocas ganas de mantener viva una lengua tan peculiar como el aragonés, son los principales causantes. Hoy en día, los usuarios que aún poseen alto grado de competencia lingüística en aragonés, son muy mayores y generalmente han vivido toda la vida en comarcas donde aún se conservan, ó en su día se conservaron, los dialectos de aragonés. Muchos de ellos han traspasado esa competencia lingüística a sus hijos, quienes, posteriormente, se desinteresaron en mantenerla viva. Es lógico que con la facilitación de transporte a esas comarcas aisladas, llega muy pronto la castellanización. Los habitantes migran para encontrar trabajo o para estudiar y llegan a sitios de habla exclusivamente castellana, igual que hablantes de habla castellana se dirigen a comarcas anteriormente aisladas. Esta generación ya no traspasa el aragonés a sus hijos y, por lo tanto, los jóvenes, o en general, gente hasta 35 años, hablan con sus padres en castellano y con sus abuelos, ocasionalmente, en aragonés. Muchas veces esa conversación se limita a la competencia auditiva: el abuelo habla aragonés y el nieto responde en castellano porque no se sabe expresar en aragonés. Al fallecer personas mayores que usan el aragonés como lengua vernácula, el aragonés caerá en más desuso todavía. El desarrollo de medios de comunicación y la educación primaria son dos factores que influyen en la pérdida de aragonés. Es cierto, que en algunos pueblos de Alto Aragón el aragonés figura como asignatura optativa, no obstante esos pueblos no son muchos y el número de personas que la aprovecha no es elevado tampoco.

Organizaciones culturales que se dedican a la difusión del aragonés organizan cursillos de Fable Aragonesa y cuentan con un notable número de alumnos. Sin embargo, creo que eso no soluciona el problema. En estos cursillos sí se adquieren sustentables conocimientos del aragonés, mas no se adquiere el aragonés como lengua vernácula o al menos con el nivel de competencia bilingüe. Para que el aragonés pueda sobrevivir, se necesitan usuarios vernáculos o bilingües, en caso contrario terminaría como el latín, cual, siendo bien conservado aún durante la Edad Media, ya era lengua muerta, careciente de hablantes nativos.

Sostengo que la única solución consiste en la cooficialización del aragonés, junto al castellano, en la provincia de Aragón. Al recibir reconocimiento institucional, el aragonés adquirirá el valor de lengua, su prestigio aumentará, se convertirá en uno de los idiomas de administración y se formalizará su enseñanza en los colegios e institutos, donde podrá figurar como asignatura troncal, asemejándose al modelo de la enseñanza vasca, como hemos podido observar en el capítulo 2.3. „Umělost standardní varianty.“

Surge una interesante pregunta: ¿Porqué no se teme la desaparición del astur-leonés? El astur-leonés se halla en semejante situación que el aragonés, aún no se ha cooficializado, ni dispone de una tradición literaria larga y apreciada. Sin embargo, no se teme su desaparición gracias a poseer un número bastante elevado de hablantes (quedó dicho que el límite que asegura la supervivencia natural son 100.000 hablantes). Por tanto, mientras que el astur-leonés cuenta con casi medio millón de personas que lo hablan, o al menos entienden, el aragonés cuenta con apenas un décimo de esta cifra.

A mi modo de ver, el aragonés corre grave peligro. Creo que sería una lástima permitir que siga el ejemplo de la desaparecida lengua dalmata. Si el aragonés no consigue la cooficialización, será cuestión de décadas su permanencia entre sistemas lingüísticos activos.

English summary

After reading the chapters 4. „Charakteristika spisovné normy současné aragonštiny v konfrontaci se španělštinou“ and 5 „Vztah spisovné normy k živým dialektům“ and have a respect to chapter 3. „Historické východisko“, we can confirm that the Aragonese, neither its dialects, are not, even cannot be, dialects of Spanish. Having a respect to the chapter 2.1. „Aragonština – dialekt kastilštiny?“ we see that in the past, and today as well, there are many philologists who think that the Aragonese is one of the dialects of Spanish.

We can observe in the chapter 5. „Vztah spisovné normy k živým dialektům“ that the Aragonese has important properties which are very different from the Spanish and which make both languages unintelligibles. This signifies that the Aragonese cannot be a dialect of the Spanish. Many of the interdialects of the Aragonese have passed through a strong castellanization (there are habitual Spanish vocabulary in the interdialect of ansotano), but it doesn't mean that they are dialects of the Spanish, because predominate in it qualities own to the Aragonese vocalic, consonantic,

morphological and lexical evolution. In that chapter is where I tried to sketch the most important differences, such as the article, verbs, word-order etc. Even its sociolinguistic inferiority respect to the Spanish (the Aragonese has not important literature and is not official language in Spain, neither in Aragon and the speakers have an inferior consciousness in the face of the Spanish.)

The Aragonese is an independent language, if need be we use the expression dialect, but independent dialect which developed from Latin, not from Spanish.

The Aragonese has a standard norm which consist in ortographic, morphological, phonetic and lexical norms. It disposes of the Academy of the Aragonese language which was instituted not long ago. It means that the Aragonese should be take by a new language. The Aragonese misses an institutional officiality which could produce its prestige, admition and also clasification as a language in the feature. If this doesn't happen, the Aragonese (due to low number of speakers, their inferior linguistic consciousness and prefering of the Spanish to the Aragonese in the elementary schools, press, television etc.) could disappear. Teaching the Aragonese in the elementary and high schools is essential for make it survive.

7. Aragonsko – španělský slovníček 88

ababol	amapola
aber	haber
adubir	alcanzar
agua chebre	agua de lluvia fría
agüerro	otoño
almada	almohada
almazá	almohaza
arañón	ciruela silvestre
arreguir	reír
artica	tereno roturado
aspro	áspero
atabul	ataúd
bal	valle
benir	venir
berde/a	verde
biega	viga
bi-ha	hay
biello	viejo
bino	vino
boira	nube
boqueq	macho cabrío
borda	cabaña en el monte

brendar	merendar
busatros	vosotros
can	perro
clamar	llamar
coxo	cojo
crapa	cabra
chelar	helar
chen	gente
chinepro	enebro
chinollo	hinojo
chirmán	hermano
choben	choven
chodiga	judía
chordica	ortiga
dalla	guadaña
dien	diente
dizir	decir
enta	hacia
erenzio	herencia
uerdio	cebada
escarrón	arce
esquiruelo	ardilla
fambre	habre
falz	hoz
fenero	prado
figádo	hígado
fillo	hijo
finestra	ventana
fer	hacer
flama	llama
fornica	hormiga
fraga	fresa
fraxengo	cerdo joven
fuella	hoja
fuen	fuelle
fumo	humo
garmo	pradera en un pico
garra	pierna
glaríma	lágrima
ibón	lago glaciar
istoria	historia
lexiba	lejía
lupo	lobo
lurte	alud
madaxa	madeja
mallata	majada
may	madre
melico	ombligo
mielsa	bazo
mietro	medida de líquido
minchar	comer
mesacho/a	muchacho/a

mon	monte
muora	mora
muga	límite, frontera
nafra	cicatriz
naxer	nacer
niedo	nido
nuey	noche
onso	oso
ora	hora
orgüello	orgullo
ortal	huerto
paniquesa	comadreja
paret	pared
pay	padre
peito	pecho
pex	pez
plegar	llegar
pro	bastante
puen	puente
puyar	subir
rete	red
roscada	colada
rumegar	rumiar
saper	saber
sucarrar	tostar
tella	teja
telláu	tejado
tornar	volver
triballo	trabajo
uambra	sombra
uello	ojo
uembro	hombro
Uesca	Huesca
ugla	uña
xada	azada
zenisa	ceniza
zerrar	cerrar
zielo	cielo
ziresa	cereza
zucré	azúcar

Bibliografie

Knižní prameny

ALVAR, Manuel. *El dialecto aragonés*. Madrid: Gredos, 1953.

ALVAR, Manuel. *El dialecto riojano*. México D.F.: UNAM, 1969.

ALVAR, Manuel. *Estudios sobre el dialecto aragonés II*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 2000. ISBN: 84-00-03721-9395-8.

ALVAR, Manuel. *Lengua y sociedad*. Barcelona: Planeta, 1976. ISBN 84-320-2641-7.

ALVAR, Manuel. *Manual de dialectología hispánica: El español de España*. Barcelona: Ariel, 1996. ISBN 84-344-8217-7.

BADÍA, Antonio. *El habla del valle de Bielsa*. Barcelona: Instituto de Estudios Pirenaicos, 1950.

BATLLORI, Miguel. *Humanismo y Renacimiento*. Barcelona: Ariel, 1987.

ISBN 84-344-6558-2.

BALDINGER, Kurt. *La formación de los dominios lingüísticos en la Península Ibérica*. Madrid: Gredos, 1962.

BENÍTEZ MARCO, María Pilar. *L'ansotano: Estudio del habla del Valle de Ansó*. Zaragoza: Gobierno de Aragón, Departamento de Cultura y Turismo, D.L. 2001.

BERNÁRDEZ, Enrique. *¿Qué son las lenguas?* Madrid: Alianza, 1999.

ISBN 84-206-2934-0.

- BUESA OLIVER, Tomás. *Estudios filológicos aragoneses*. Zaragoza: Universidad Zaragoza, 1989. ISBN 84-7733-106-5.
- BOLAÑO, Sara. *Introducción a la teoría y práctica de la sociolingüística*. Mexico, D.F.: Trillas, 1982. ISBN 96-824-1223-4.
- CARRETER, Lázaro. *Diccionario de términos filológicos*. Madrid: Gredos, 1974. ISBN 84-249-1112-1.
- CONTE, Anchel. *De ordo sacerdotalis*. Zaragoza: Xordica, 2004. ISBN 84-88920-93-8
- COROMINES, Joan. *Tópica hespérica. Estudios sobre los antiguos dialectos, el substrato y la toponimia romances*. Madrid: Gredos, 1972. Biblioteca románica hispánica. II, Estudios y ensayos ; 169.
- BLAS ARROYO, José Luis. *Sociolingüística del español: desarrollos y perspectivas en el estudio de la lengua española en el contexto social*. Madrid: Catedra, 2005. ISBN 84-376-2248-4.
- COSERIU, Eugenio. *Introducción a la lingüística*. Madrid: Gredos, D.L. 1986. ISBN 84-249-1070-2.
- ENGUITA UTRILLA, José María a kolektiv. *Jornadas de Filología Aragonesa I a II*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 1999. ISBN 84-7820-485-7 (O.C.)
- GARCÍA DE DIEGO, Vicente. *Dialectología española*. Madrid: Ediciones Cultura Hispánica del Centro Iberoamericano de Cooperación, 1978. ISBN 84-7232-179-7.
- GARCÍA MOUTON, Pilar. *Lenguas y dialectos de España*. Madrid: Arco Libros, D.L., 1994. ISBN 84 7635 16 4 x
- GOMEZ MIEDES, Bernardino. *La historia del muy alto e invencible rey don Jaime de Aragón primero*. Valencia : Librería París-Valencia, D.L. 1987. ISBN V652-1987
- FISCHMAN, Joshua. *Sociología del lenguaje*. Madrid: Catedra, 1979. ISBN 84-376-0187-8.
- LACARRA, José María. *Aragón en el pasado*. Madrid: Espasa Calpe, 1972.
- LAPESA, Rafael. *Historia de la lengua española*. Madrid: Gredos, 1980. ISBN 84-249-0073-1.
- LERA ALSINA, Chusé - LAGRABA MIGUEL, Chuan-Chusé. *De la gramática de lo cheso (fabla altoaragonesa)*. Zaragoza: Concello de la villa de val d'Echo, 1990. ISBN 84-505-9119-8.
- LOZANO SIERRA, Chabier - SALUDAS BERNAD, Ángel Luis. *Aspectos morfosintácticos del belsetán*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 2005. ISBN 84-8094-056-5.

- MENENDEZ PIDAL, Ramón. *Orígenes del español: estado lingüístico de la península ibérica hasta el siglo XI*. Madrid: Espasa Calpe, 1980. ISBN 84-239-4752-1.
- MAYANS, Gregorio. *Orígenes de la lengua española*. Madrid: Atlas, 1981. ISBN 84-363-0535-3 (o.c.).
- MORENO FERNANDEZ, Francisco. *Principios de sociolingüística y sociología del lenguaje*. Barcelona: Ariel, 1998. ISBN 84-344-8224-X
- MOTT, Brian. *El habla de Gistáin*. Huesca: Instituto de Estudios Altoaragoneses, D.L. 1989. ISBN 84-86856-15-9.
- NAGORE LAÍN, Francho et alii. *El aragonés: identidad y problemática de una lengua*. Zaragoza: Librería General, 1982. ISBN 84-7078-022-0.
- NAGORE LAÍN, Francho. *Gramática de la lengua aragonesa*. Zaragoza: Librería General, 1979. ISBN 84-7078-040-9.
- NAGORE LAÍN, Francho. *Informe sobre la situación actual del aragonés*. Huesca: Consello d'a fabla aragonesa, 1989. ISBN 84-86036-29-1.
- SAROIHANDY, Jean-Joseph. *Misión lingüística en el Alto Aragón*. Zaragoza: Prensas universitarias de Zaragoza, 2005. ISBN 84-7733-784-5.
- SECO, Manuel. *Gramática esencial del español: introducción al estudio de la lengua*. Madrid: Espasa Calpe, 1994. ISBN 84-23-99206-3.
- STEWART, Wiliam. *Un bosquejo de tipología lingüística para describir el multilingüismo, en Antología de estudios de etnolingüística y sociolingüística*. México: UNAM 1974.
- TOVAR, A. - BLÁZQUEZ, J.M. *Historia de la Hispania Romana: la Península Ibérica dese 218 a.C. hasta el siglo V*. Madrid: Alianza, 1975. ISBN 84-206-1565-X
- WOLFF, Philippe. *Origen de las lenguas occidentales*. Madrid: Guadarrama, 1971.
- ZAMORA MUNNÉ, Juan. *Dialectología hispanoamericana: teoría, descripción, historia*. Salamanca: Almar, D.L. 1982. ISBN 84-7455-037-8.
- ZAVADIL, Bohumil. *Vývoj španělského jazyka I*. Praha: Karolinum, 1998. ISBN 80-7184-541-8
- zentro de Profesors y de Recursos de Samianigo. *Lizions de Fabla Aragonesa*. Huesca: Consello d'a Fabla Aragonesa, 1998. ISBN 84-86036-77-1.

Časopisové prameny

- COSERIU, Eugenio. *Los conceptos de dialecto, nivel y estilo de lengua y el sentido propio de la dialectología*. LEA: Lingüística Española Actual, 1981, num.3.

ENGUITA UTRILLA, José María - LAGÜENS GRACIA, Vicente. *En torno a los orígenes del romance aragonés*. Aemilianense: Revista internacional sobre la génesis y los orígenes históricos de las lenguas romances, 2004, núm. 1. [online, cit. 20.1.2007] dostupné z:

<http://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=1083400>

FRAGO, Antonio. *Tres notas de diacronía lingüística: sobre fonética, morfología y sintaxis*. Archivo de Filología Aragonesa, 1978, núm.22-23.

GONZÁLES OLLÉ, Fernando. *El romance navarro*. Revista de Filología Española, 1970, vol. 53, núm. 1-4.

NAGORE LAÍN, Francho. *Los occitanismos en aragonés*. Alazet: Revista de filología, 1994, núm. 6. [online, cit. 10.4.2007], dostupné z:

<http://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=127482>

NAVARRO, Tomás. *El perfecto de los verbos en -ar en aragonés antiguo*. Archivo de Filología Aragonesa, 1958-1959, vol. 10-11.

PLAZA BOYA, Antonio. *El dialecto del valle de Benasque (comarca de Castejón de Sos): Bases para una morfosintaxis*. Alazet: Revista de filología, 1990, núm. 2. [online, cit. 26.3.2007] dostupné z: <http://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=127445>

VÁZQUEZ OBRADOR, Jesús. *El aragonés de Biescas y Gavín: breve caracterización*. Alazet: Revista de filología, 1999, núm 11. [online, cit. 28.3.2007], dostupné z: <http://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=127537>

Internetové prameny

www.cortesdearagon.es	Aragonské kortesy
www.diariodealtoaragon.es	periodikum
www.encyclopedia-aragonesa.com	virtuální encyklopedie, spec. Aragón
www.charrando.com	kulturní organizace pro aragonštinu
www.noticias.juridicas.com	sbírka zákonů
www.pirineodigital.com	periodikum
www.proel.org	portál jazyků
www.rae.es	Real Academia Española
www.redaragon.com	periodikum
www.wikipedia.org	virtuální encyklopedie, všeobecná

Příloha

Ukázka literárního textu ve spisovné aragonštině 89.

